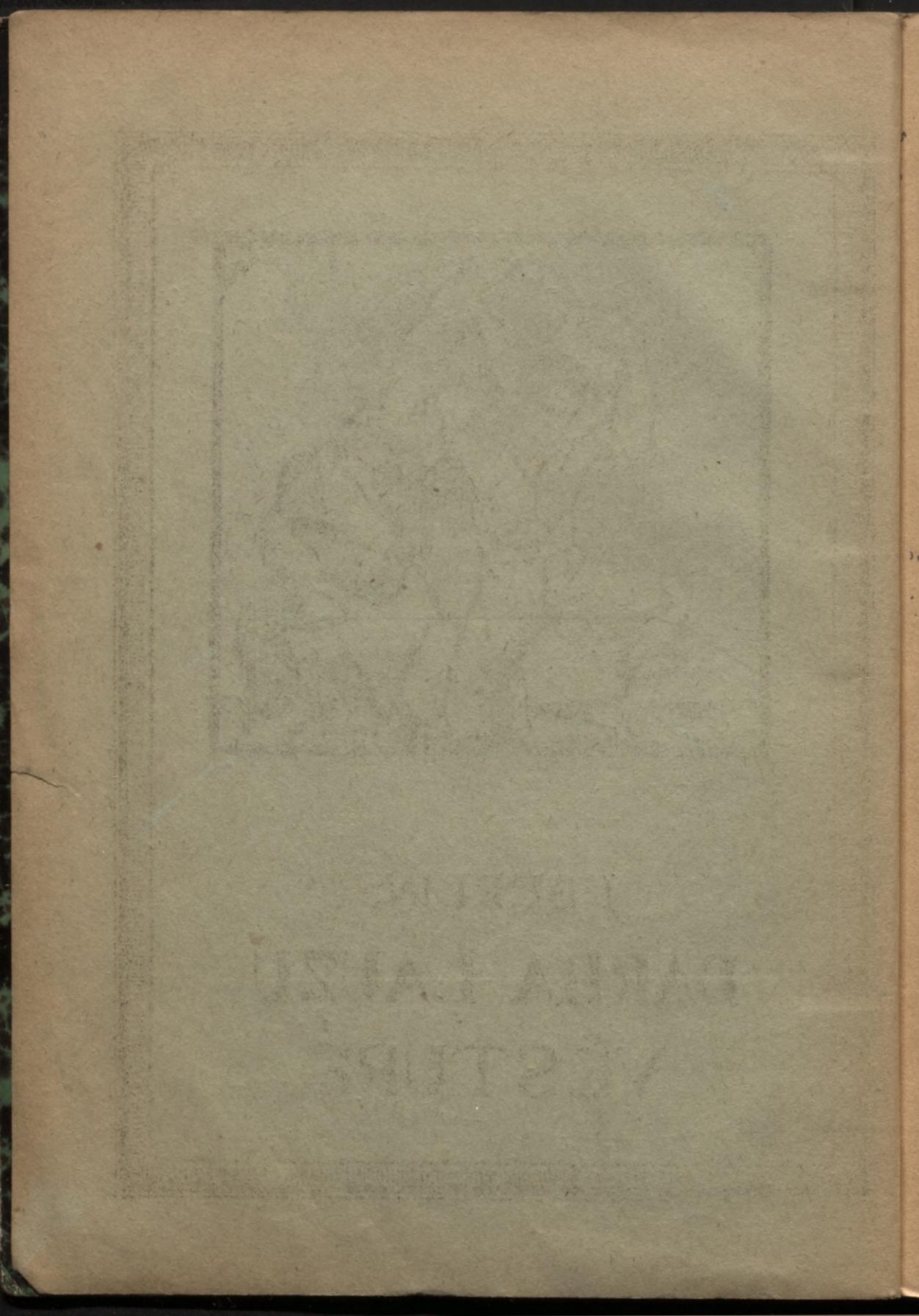

J. BERLINS.
**DARBA ŁAUŻU
VĒSTURE.**

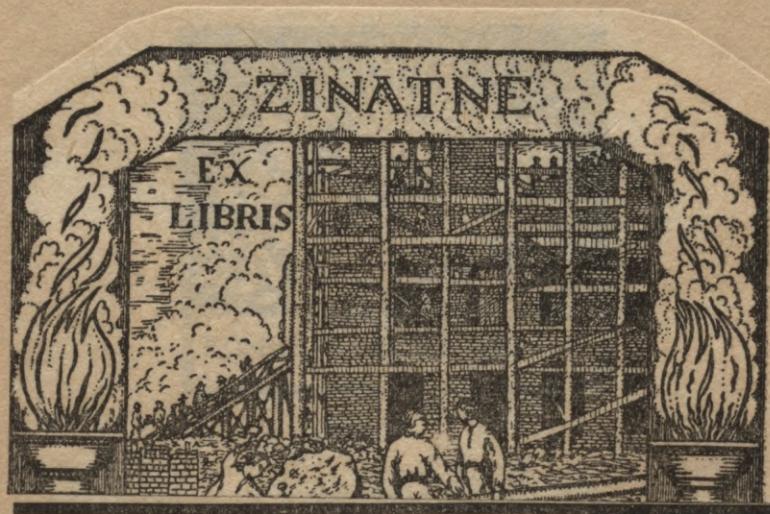
L 331(0)

L 93
L 267

L

J. BERLINS.

DARBA LAUŽU
VĒSTURE.

No 6

RIGĀ
1919

1152

Part. 64

Lett. PSR Valsts Biblioteka

Inv. 628.747

0309045278

ewads.

Zilweks arween ir ilgojees pehj ka labata, pilniga. Jan no paschas firmas senatnes, tilko tas eeradās pasaule, wiensch žahjis meklet laimi, bet wehl lihds muhsu deenam nav to atradiš. Igl tam stahweja zelā warenā un meschonigā daba. Daudsi gadusimteni pagahja, kamehr zilweks ar milsigeem gruh-tumeem un puhsineem pahrspehja dabas spehkus un peespeeda tos kalpot sawā laba.*)

Lihds ar zihnu pret nelabwehligo dabu, zilwekam bij ja-
iskaro wehl zita zihna, kurai ne majak swariga nosihme pee
dīshwes labklaħħibas fasneegħchanas — ta bij zihna pasħam ar
femi, ar faweeem taunajeem dsenuleem. Nad zilweki sahla dīshwot
fabeedribā, teem bij janokahrto sawstarpejäs atteezibas, wajadseja
noſtahdit fabeedriflas dīshwes fałkarus uſ taifnibas pamateem,
wajadseja peem. iſdot likumus, eewest teefas, nodibinat tiku-
mibu u. t. t.

Scho kulturas darba datu padarit bij zilwekam daudsi
gruhħaki, neħħi pahrwaret dabas spehkus un tos peemehrot sawām
wajadfibam un prasibam. Muhsu deenās attihx titakajās semes
zilweks ir jan fasneebis pafakainu waru pahr dabu un ne par
welти tas fauzas par dabas waldneku. Bet ari schinis pasħas
semes wehl daudsi zilweki neifsalami jeesħ no netaifnas fabe-
driflas dīshwes eelahrta.

*) Par to, kahdi gruhumi pirmatnes zilwekam bij jaħarvar zihna
u l-kultura dehli, plasħaki stahfiis A. Jeſſena „Kulturas weħsturē“, kur
drisi isnaħħi jauna iſdewumā.

Schis grahmatinas noluhihs ir rahdit, kā wehsturiskā zelā attihstijuschiās un nofahrtojuschiās zilweku fawstarpejās atteezibas, kā weena dala zilweku pazeħlujēs uſ augħju un kalpinajuse otru, kā dsiħwojuschi un zihnijsħees daſħados laikmetos deħl labakas dsiħwes un fawdām teesibam tee, kuri ir speisti wiſu muħſju paxadit fmagħa darbā.

I.

Zilweku l-opardiħwes fahkumā.

Neweens dsiħws radijums wirs semes nedsiħwo bes puħ-lina un ruhpem. Pat kafra dsiħwnejek, lai tas nenobeigtos nobada, lai zihna uſtura deħl neaileetu boja, ifleeto wiſas fawas speħħjas, ar kuxxam to daba apweltijuse.

Ari zilwekam, tikkliħds tas parahdijs semes wirfu, bij jauffahk taħda pat zihna. Tikkal ar zihna un puħlem tas wareja eeguht few pahrtiku, iżgħaż-żeex no pleħsigeem swehreem, issar-gatees no karstuma, weħja, leetus un sala.

Weens, patiż ar fawzeem speħkeem ween, pirmatnes zilweks tomehr neħsħejha fagħad dat wiſu nepeezeesħamo dsiħwibas uſture-ħchanai. Talab breesmam draudot tas peesleħjäs taħdeem pat radijumeem kā wiñċi un dsiħwoja ar teem zeoħiha fabeedribā. Pate daba, kura bij bahrga un neħċehħliga pret zilwekeem, speeda tos dsiħwot barā, fakauseja pirmatnes zilwekus fabeedribas, — d'simta, għinti, għilti.

Sħajjas pirmatnes zilweku fabeedribas, kuras fahkumā f-aħħarweja weenigħi no radinekeem, nebix daudx lozejku, bet par to wiñu starpā ari nebix kildu un naida. Wiċċi wiñas lozejki dalija weenliħdxi fawwa starpā kā darbu, ta ari darba aqglus. Kien weenam bij, tas bij wišeem. Schahds pirmatnejjs l-opardiħwes weids fastopams wehl muħsu deenās mesħonu semes starp tureen ċejjex eed siħwotajeem. Neattihxi tautu leelakà dala weħl dsiħwo apweenojuschiās neleelās, zeoħi radnezziskas grupas, ta faukta għall-kas. Schahds fabeedrisks dsiħwes weids mesħonim ir glahbiex pret wiſam breesmam; fabeedriba tam palihħds nelaimi un wiſu deenās il-kas. Un mesħonis, kura wiñċi newar istiġġi neweenu deenu bes zitru zilweku palihħdibas, kam pastahwigi wajag wiñas, peeslejjas fabeedribai kā newarigs un isbeedets behrns faww mahtei un patiż atdod tai wiſu fawwus speħku un speħħjas. Wiñċi

neatschķiz ūwū labumu no wišpahreja labuma, — winam wehl nav jehdseena par personigām wajadībam, kūren labā tas upuretu ūbeedribas intereses.

Wiša manta teem ir kopiga un nedalama un katru leelaku darbu tee uſſahl kopigeem ſpehkeem, kopigi baubidami ari darba anglus. Semes gabali, kūrus ūbeedriba uſſlata par ūweem un tos apſargā pret eenaidneku, ir wiſu lozekku kopigā ihpaſchums. Wiſeem zilts lozelleem ir weenadas teesibas uſ ūwa ūmes gabala dabas bagatibam.

„Katrs ūwehrs, kas atrodas uſ zilts ūmes,” — ta kahds australeeſchu wirſaitis teija — „katra ūfne, kas tur aug, peeder wiſeem zilts lozelleem.” Melnee zilwelki doma, ka katram zilwelkam, ka personai, war peederet tikai eerotschi, apgehrbs un wiſa wahrdz. Wiſi nepawifam newar ūprast, ka weenam zilwelkam war buht leelakas teesibas neka otram, ka weenam zilwelkam war peederet wairak ūwehru, auglu un ūfau par otru.

Sīhm. 1. Australeeſchu kopigas medibas. (Pebz austr. ūhmejuma.)

Tadehk, ja australeetim laimejas eeguht medijumu, wiſch to uſſlata pa wiſas zilts lozekku kopigu ihpaſchumu. Wiſch paſlehpj medijumu droſčā weetā un ūteidības uſ nometni paſinot beedreem par ūwū laimi, lai kopigi ūarikotu maltiti. Bet par to ari wiſch pats, ja atgreeschās mahjās ar tulſčām rokam, nekad nevalek neehdis.

Tamlīhdsiga kahrtiba paſtahw gandrihs wiſu ūemju meſchonu ūbeedribas. Ūabeedriba tur ir weeniga ūmes ihpaſchneeze ar wiſām wiſas bagatibam, weenigi wiſa pahrwalda un iſdala wiſu to, no ka atkarajas zilweka džihwiba. Lihds ar to ta peespeesch katru ūchis ūbeedribas lozekli ūrahdat preelsh ūewis. Tadehk lihds ar mantas nedalamibu mehs ūastopam meſchonu ūbeedribas ūopejus uſnehmumus un ūopejus darbus, pee kureem ūapeedalas wiſeem wiſas lozelleem. Wiſs, kas teek eeguhts zaur ūchahdu kopigu darbu tas ari teek kopigi patehrets.

Luhk, ko slahsta lāhds zelotajs par Amerikas indianesiju
semkopibas giliti kriekem:

„Axama sene, kura ir wišpahrejs ihpachums, teč ūadalita
gabalož pehz gimeau ūaita. Noteiktā deenā, taurē ūanam at-
skanot, wiši eedsihwotaji bōdas pee darbi; latra gimeine enem
weeni gabalu un wiši weenprahktigi apstrahdā un apsehj tihrumus.
Kopigeem ūebleem ee瓦hž ari auglus; dalit no teem nodala
ſehltai un ūaber ūabeedribas apzirknos, bet pahrejo iſdala ūarp
wiſam gimenem weenlihdīgi.“

Zītas tautas atkal kopigi-pagatawo ūwejnežibas rihķus,
taisa laiwas, ūek mahjollus, medi. Wiſas ūchis ūeetas ūabeedriba
glabā ūa ūopeju mantu, un wiſeem ir ūeefibas winas iſleetot.
Tilai cerotšchi, grejnuma ūeetas un daschadi trauki war ūeederet
atſewiſchķam personam. Tee wiſi ir tāhdi preekschmeti, kuras
latrē war pagatawot un eeguht, nedaridams otrām nelahdus
ſaudējumus.

Tāhda ūahrtiba walda daudžu muhļailku meschonu ūabeedrifā
dsiħwē. Ūarp wiſeem naw bagatneku, bet naw ari nabagu.
Ja ehdamā ir daudž, tad ir wiſi paehduſchi, ja uſnahk truhkums,
tad wiſi to zeesch.

„Bagatiba iſdalas meschonu ūabeedribā tāpat, ūa aſinis ūil-
wēka ūermenī,“ tā lāhds zelotajs ūeesiħmē. „Wiſi winas lozelli
bauda tos materialos labumus, kuras eeguht ūabeedriba.“

Tāhds pat maſās, ūeefchās aſins radineelu ūabeedribas
ſenatnē dsiħwoja ari tagadejo europeeschu ūentschi un wiſas ūenās
tantas. Wezož wehſtūres rakſtos uſglabajuſchās ūeežibas par ūcho
ſeno dsiħwes ūahrtibu. Tā ūeem, par ūenajeem ūreeweem, kuri
apdſiħwoja Oņepras krastus, lāhds wehſtūreels ūaka, ūa „kārē
dsiħwoja ūopā ar ūawu giliti ūawā ūeetā.“ Tāhds gilit ūabeedribas
romeeschi atrada ari pee puſmeschonigeem germaneem. Romeeschu
kara wadonis Besars ūahsta ūeem, par uſwareto tautu ūweeem,
ūa ūeem latra gilit ūot noſchķirta ūabeedriba, kura apwee-
nojot wairak ūadneezigas gimenes, apstrahdajot kopgi ūaukus un
eewahltos auglus iſdalot ūarp wiſam gimenem lihdīgi.

Ari muhļu ūaikos ūarp daschām Ķiropas ūaukam uſglabajuſchās
wehl wežās gilit ūekahrtas atleelas. Ūeelfreevu ūahdschās
wehl tagad ūastopamas ūeelas gimenes, ūastahwoschās no wairakeem
radneekem ari ūinu ūeewam un behrneem. Daschreis gimeine ir

50 zilweku leela, tāi gan paraſti taħbu għimenu lożekku fl-kaits
nemehd buht leelaks par 20. Wisti d-ſiħwo weenā mahjā un
mantu pah̄walda kopiġi. Wejaka is-sarġ teem pahrfu fai-nne-
zibu, iſ-dala darbus un pahrranga tos. Lauku darbi teek iſ-dalit
sarġ wiħreſ scheem un feewetem, luħkojotees peħž katra speċka un
wefelibas. Seemā feeweetem, peħž kahrtas, gatawo wifai għimenei
ekdeenu un kopy lopu. Viħ-eesħi, aiseedami pelnā, neażi miri
weż-żezo kopd-ſiħwes kahrtibu, un no fawwem personigeem li hix-
keem, zik war, attdod kopejha kase.

Wehl spilgtaki weža kahrtiba parahdas starp deenwidus
flahweem. „Serbi, tāpat ari bulgari“, — tā Wodowosowa stahsta
ſawā grahmata „Жизнь европейскихъ народовъ“ — uſ
laukeem dſihwo tā ſauzamās „ſadraudſibās“, t. i. wairak
brahli, brahleni un ziti radneeki dſihwo kopā ari tad, kad tee
apprezaſ un teem jau ir pеeauguſchi behrni. Wiſeem tahdas
gimenes loželkleem ir weenadas teefibas: wiſi kopigi strahdā
laukos, plawās, wihra dahrsos, eenahkumus iſdala lihdsigi un
dara to ar wispahreju peekrischanu. Wiſs, kaſ peeder „ſadraudſibai“,
teek uſſkatits par wispahreju ihpaſchumu: ſeme, tihrumi, plawās,
wihra dahrsi, meſchi, ſemkopibas riħki, ganami pulki, wiſas
ſaimneeziſas un dſihwojamās ehkaſ, — wiſs taſ peeder wiſeem
kopā un neweenam atſewiſchi, lai gan katrai gimenes ložeklim
tur ir ſawa dala. „Kaſ preeſch mahjas strahdā, tam ta peeder“,
— ſkan ſerbu paruna. „Sadraudſibas“ mehdj ſastahwet no
15—20 loželkleem un tilai retumis 50—70. Agrafos laikos
Serbijā bijuschas leelas ſahbjschas, un katrai tahdas ſahdjschas
eehſihwtaji peederejuſchi pеe weenas „ſadraudſibas“.

Tà tad, là no scheem peemehreem redsams, wehl lihdj schim
laikam eiropeeschu starpa dñihwas wezu wezás zilts eekfahrtas atleekas.

Kas schahdu dñihwes kahrtibu wispirms radija, ta bij ne-
veejeeschamiba, paſchaiffargashanas wajadsiba. Pirmatnes zilwels,
weens buhdams, bij nesphezigs un tas weens pats par fewi
newareja istikt; weenigais glahbinſch tam bij — ſabeedrotees ar
gilts beedreem, jo tikai ta wina zihnaï un puhlem bij kahdi
panahkumi. Kats no teem nodewas ſabeedribai ar wiſeem ſaweeim
ſphekeem, un ſabeedribai par to fargaja un glabaja katu ſawu lozeli.

Tā pirmatnes zīlwēls auga un attīstījās sawu brahlu sa-
beedribā, kur wiši bij weenlīhdīgi un brihwī. Tur nebij ne īngu,

ne ūlpu, ne apspeedeju, ne apspeesto, bet wisi bij lihdsigi weens otram.

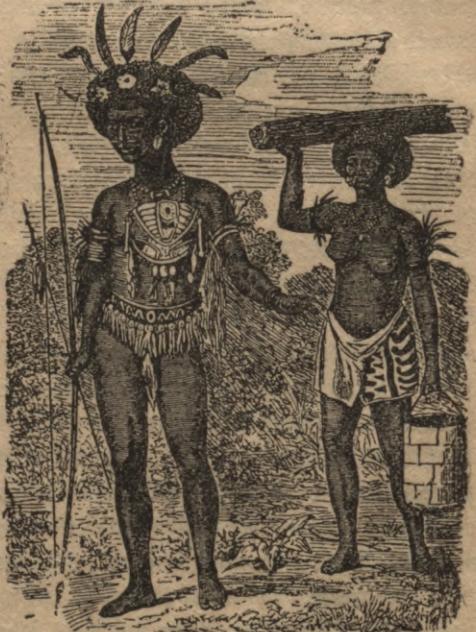
Bet ar laiku ſchāt weenprahätigajā pulkā netaiſniba tomehr paguwa ſew ſawiht ſtipru ligſdu. Un pirmais upuris, kurſch dabuja iſbaudit wiſu winas ruhtumu, bij ſeeweete.

II.

Werdſiba un tās iſzellschanās.

„Beſ darba nebuhiſi ne paehbiſ, ne apgehrbees, ne ſafildijeſſ“ — ſcho wahrdū pateefibū zilweki ſaprata, tilko tee ſpehra ſawus pirmos folus paſaulē. Pirmatnes zilweks, lihdsigi meſhonim, bij ſlinkis un beſbehdiгs iſdihwotajs un neeeredjeja darbu. Tadehł no ta laika, kād zilweks lehrās pee darba, wiſch nepeemirſa weenu leetu: proti, kā ſewi atſwabinat no ſchis naſtas. No ſeneem laikeem ſchi teekſchanās — atſwabinatees no darba — noweda pee ta, kā zilweki raudſija, kur tilk ween wareja, noſehſtees uſ zita kalla un peefawinatees ſweſchu puhlinu anglus. Pat jau pirmatnejā ſabeedriſlaſ dſihwes laikā — kād paſtahweja zilti ſatverſme — ſtiprakee, iſleetodami ſawu ſpehku, mehginaſja iuſwelt uſ wahja-keem wiſus ſmagos darbus.

Ar laiku, jau pirmatnejā ſabeedribā, nodibinajās tāhda kahrtiba, kā wiſi iſdeenifchkei darbi tīka ne-weenadi iſdaliti ſtarp wiħreeſcheem un ſeeweetem. Wiħri gahja uſ medibam, ka roja ar Sihm. 2. Australeetis ar ſawu ſeewu, kura nes naſtas. Kaiminu zillim un ne ar kō zitu nenodarbojās. Wiſi mahjas darbi guleja uſ ſeeweetees plezeem. Wina wahja ſchagarus un

usraudsija, ka pawahrdā neisdeest uguns; wina wahrija ehdeenu, pagatawoja apgehrbu un traukus, pat zehla dñihwokli. Ta ruhpejās ari par augu baribu, salasidama auglus un salnes; wehlak ta nodarbojās ar winu audsinašchanu: apstrahdaja semi, sehja un plahwa. Wihrs, pahrnahzis no medibam, waj no kara, gaurām deenam nedarija neka, un apkahrt ūlaistidamees weenaldsigi noskatijs, ka wina seewa nomozas lihds nespēhkam ar ūmageem darbeem.

Wihreescha, ka kareiwja un medneela, nodarboschandas bij neween weeglaka, bet ta ari ūgahdaja tam godu, rahdi ja wina ūpehku un to pažehla paščha un ari ūeweetes azis augstak par ūeweeti. Schahda darba dalishana noweda pee ta, ka ūeweete eenehma ūbeedribā atkarigu ūlahwokli, ka wina kluwa par wihreescha kalponi un werdseni. Tahdos pat ūskatos par ūeweeti ir ari tagadejee meschoni. Kahds ūkotajs apraksta tagadejo Australijas meschonu ūweeschu ūlahwokli ūchahdi: „Pee wihra išejet australeetei ūhkas ihsta werga dñihwe. Uj winas plezeem ūswel wifus ūmagakos un nepatihkamakos datbus, pee masakas kluhdas bahrgais wihrs ūpeetas ar to ūtēfirdigi un neschehligi ūi. Ar wihreescheem kopa wina neehd, bet ūhſch godbijigā atstatumā un kluheda lihds ar ūneem ūanem paščas ūgahdatas baribas atleekas. Pahrejot dñihwot po weenas ūeetas uj otru, tai weenai paščai janes ūisa mahjas eedñihwe lihds ar behrneem. No gruhtas dñihwes un ūmagā darba wina ūoti aktri nowezo un palek ūspēhjiga. Tad to pamet weenu pašču ūaut ūr meschā, ūr wina ūbeidsas bada nahwē.“

Ari pee ūtam meschonu tautam uj ūeweeti gulstas ūisi ūmagakee darbi. Ūklimosi weenaldsigi noskatas, ka winu ūewas ūes ūmagus almenus ūemas mahjoklim, un neweens no ūineem ne ūirksta nepakustinās, lai ūtam ūalihdsetu. Deenwidus Afrikas ūloplopis, ūafrs, ūala par ūanu ūewu: „Es ūinu esmu ūirziš ūai ūina ūrahda!“ (Kafreem, ūapat ka ūiteem meschoneem, ir eeradums ūewas ūirk.)*) Uj ūskatidams ūewu ka darba ūpehku, ūatrs meschonis ūenščas ūeguh ūo waiač ūewu. Gandrihs pee ūifām meschonu tautam no ūeneem ūaikem ūodibinajušes ūahda ūahrtiba, ka ūmagakee darbi ūaipilda ūweescheem. Meschoni pee ūchis ūahrtibas ūa peeraduschi, ka ūeweetes paščas, ūerunajot ūemas par wihreescheem, ūskata ūo par ūabigu un ūaifnu. Kad

*) St. A. Jeſſena „Kulturas ūehsturi“.

zelotaji, eiropeeschi, isdalidami starp nesejeem mantas, seeweetem — negereenem — dewa weeglakas naistas, kad wiša karawane — seeweetes pirmas — par to brihnijas, ka par kaut lo nedabigu un neredsetu. Tapat brihnijas indianeeshi, redsedami, ka baltee zelotaji paschi steepa us muguras malkas naistas un nelika wis to darit sawam seewam. „Smagais ildeenischkais darbs,” ta wini runaja, „ir japastrahda seeweetem, wihereetim winsh ir par kaunu.”

Ta redsam, ka jau pirmatnes ſabeeedribā zilweku starpa pamasm radas neveenlihdsiba, kas weenu winas Lozelli dalu padarija otrai par ſalpeem, un ka seeweete bij pirmas, kurai bij janis werdsibas juhgs. Bet kad jau pirmais folis bij ſperts, nebij ilgi wairs jagaida us to laiku, kad ſtiprakais wihereetis ſahla ſalpinat wahjako wihereeti. Tajas semes, kur aij kaut kahdeem labwehligeem apſtahlkleem fainmeezifka dſihwe ſewiſchki usplanka, tur — blakus seeweetei, un pat ſemak par winu, noſtajhjas wihereetis, ta ſauktas — wergs. Sahkuma par wergeem bij tikai ſwefchneeli, kurus karā ſaguhſtija, bet wehlak par wergu wareja tapt tuvalais kaiminsch, pat iſhts brahlis, ka tas peemehram bij Romā.

Sahkuma pirmatnejee zilweki natureja ſwefchneekus par wergeem. Winu fainmeezifka dſihwe bij til neatihſtita, ka tad zilweks ar ſawu ſpehku knapi wareja ſagahdat ſew pahtiku. Ta tad ari wergs buhtu warejis tikai pats ſewi uſturet un neatnemu ſawam ſungam nekahdu labumu.

Tikai wehlak, kad wairak attihſtijas fainmeezifka dſihwe, ſewiſchki no ta laika, kad ſahla nodarbotees ar ſemkopibu, atſewiſchka zilweka darbs tapa dauds raschigaks. Zilweks ar ſawu darbu jau ſpehja uſturet neveen ſewi, bet ari zitus. Iſzehlas daschadi amati un zilweka darba ſpehku wareja ifmantot wiſadi. Tagad nu ari bij iſdewigi turet wergus. Un kur tikai ſchi iſdewiba parahdijas, tur ari pirmatnes zilweki tuhlin eegahdajas ſew wergus.

Pirmatnejee zilweki dſihwoja muhſchiga naidā un weena gilts ar otru muhſchigi ſaxoja. Uſwaretos, ja tee nepaſpehja iſbehgat, bej ſchehlaſtibas apkahwa, jo neko labaku ar wineem nesinaja darit. Wiſu mantu, kas tik winu mahjas un ſemē bij atrodama, uſwaretaji panehma ſew. Bet wehlak, kad ar daschadu

darba riħku iſgħudrofchannu għilwela darba speċiels tata rafšigals, u ūswaretajeem nebix wairiż nekħħida aprekkina fawus ċenaidneeku aplaut. Wini noprata, ka — jid iſdewigi ari naw fweſħas manta nolaupiſchana — to roku eegħijs ħanu, kas fchi's manta sħagħidajus ħas, ir wehl iſdewigaka. Kareiwi-u ūswaretajis tagħad lau pa ūswaretu fweſħaneeku; wiñx redi tajjeb fawu wergu.

Ari daudji mesħoni riħlojas tħad pat ka pirmatnejee għilweki. Wifur, kur tiik tee fassnejegħi fuq-a angistaku fainnnejisku attihx tibbu, tee wairiż nenokkuj fweſħnejneeku, bet padara tos par vergeem, lai tee strahdatu prekejx wineem wiſ-adiju lauku un mahja d-darbus. „Reiſ man gadjiex,” ta kahds Melanejja pehtnekk stahha, „braukt lopā ar weetejeem eed siħwotajeem laiwa li ħidu tuwalai fahdji. Kahda aixet-ka pehj nelaimigà un noſspeċċa iſskata es pasinu wergu. Uj maneem jautajumeem man paſla idroja, ka fchi's għilwex jaġi sagħiexi l-kollha. Sulajis — ta wini fuq-nejha weħrgus — strahdajha jaġi deenu. Kad meħs nobraunku fuq-apmet amm kahda eed simta mahja, kieni muħix użżeen aja ar kreatnu pušdeenu, fuł-ka fupeela idha pee koxejja galba, un tam, ka funim, biż-żejjed jaħni, krafimla.”

Tahdu fuł-ka, t. i. wergu, mesħonu f-bejni dibba is-dauđi. Scheem wergiem neet labak ka muħsu lopeem: wini pilnigi atrodas fainnnejha wara. Polinejja wergus peespejesh eet uħdeni, lai atwilinatu pee kasta plehfigħas haixi wiċċi. Reti kahds no teem bissi wairiż atgħixxas malia. Kur deewi jaġi mesħonu burwju minni peepra ja għilwela upurū, tur to wergis samalha ar fawu bissi. Un pee għilweku iħdejjeem mesħoneem wergis ir-ka jaġi fuż-żamra lops... Likai reti meħdji qaditees, ka vergeem klahja puolihha labi un ar teem apectas għilweġgi.

Nodotees vergeem, tee pirmatnejja sabeedribba pa leelakai dalai ispilda tos da-bus, kas li ħidu tam laikam guleja weenigi u ū ſeewettem. Wini pagatawoja ehdeenu, ruhpejja par baribas krahjumeem, neħa nastas, fawha ja labibu, iſgata woja audellu un dreħbes, zehha eħkas u. t. t. Baur to weenax dalas ſeewi schu littenis — to, kuras palika briħwas — tata atweegħlots, kamehr oħras dalas — to, kuras nonahha werdseju kahrti, palika wehl gruħtak. Ta ka tajja laikha, tad nodibinajis werdxiha, saħħas ari tirdinejja, tad wergu iħpa sħnekk wergu farashottas leetax wareja jo iſdewigi pahrdot un eed siħwottee mantu. Ta

daudseem zaur ſcho nabaga darbineeku puhlem radas eefpehja dſihwot pahtizibā beſ kahdām puhlem un ſimageem darbeam.

Senat wiſas ſemēs tuhſtoscheem wergu pawadija ſawu muhſchu ſmagā darbā, padaridami ſawus lungus bagatus. Zilweks, eeguwis peejus wergus, jutās jau pilnigi nodroſchi-nats, jo ſcho wergu darbz to jau bagatigi apgahdaja ar wiſu, kaſ tam bij wajadſigs. Kamehr wergi raka ſemi, eewahja auglus, mala labibu, iſluboja ſawa lunga mahjas — wiſch, peechdis no ſwefchu puhlinu augleem, dſihwoja beſdarbibā. Winam nu zitu ruhpju wairb nebij, kā tik eeguht wairak wergu, kuri preeſch wina strahdatu. Wehlak wergu darbz atlahwa lungem dſihwot ne tik ween pahtizibā, bet ari grefnibā. Ar laiku wergu ihpachneeku dſihwočku tuwumā iſauga leela wergu nometne. Arween leelaku nepeezeefchamo darba daku weiza ſhee darbineeku, un arween wairak wina lungi peerada pee beſdarbibas. Un reiſ baudijis no ſwefcha darba ſaldajeem augleem, wergu lungis ar neepelpdamu kahri zentās paleelinat ſawu wergu flaitu. Peeprafijumeem pehz vergeem augot, radas wergu tirdſneeziba. Daudſas ſemēs wergi tapa par galweno tigus prez, un wergu ſagahdachana par weselu ruhpneeziſas nosari.

Werdiſiba waldija kahdreis wiſas ſemēs, ari Eiropā. Ŝeno Greeku un Romas walſtis winu ſeedu laikmetā leelača eedſihwotaju daka bij wergi. Wini strahdaja laukā, dſirnawās, darbnizās, kahnraſtuwēs, aptalpoja mahjas ſawus lungus, atſwabinadami tos no katra darba. Ne par welti kahds Atenu gudrais ſazijis, ka wergi iſpildot tam lozeklu weetu. Un tikai pateizotees vergeem, kuri teem ſagahdaja wiſu nepeezeefchamo preeſch dſihwes, greeki, tapat ka romeeschi, wareja ſeedot tik daudſ laika ſinatnei un mahkſlai.

Peeraduſchas pee wergu darba, ſenās tautas nemaj newareja eedomatees, ka buhtu eefpehjams beſ vergeem dſihwot. Winas domaja, ka katra labi eerihkotā walſti naw eefpehjams iſtilt beſ vergeem, tapat ka beſ mahju lopeem.

Pat greeku filoſofi (prahneeki, mahzitee), kaut gan uſſkatija werdiſibu par zilweku ſopdſihwes neiſbehgamu launumu, tomehr winu attaſnoja un paſchi labpraht iſleetoja wergu paſkalpo-jumus. „Pate daba” — ſaka Aristoteles (weens no eevehroja-meem wezo greeku prahneekem) — „weenus zilwekus radijuſe,

lai pauehletu, otrs — lai paaklausitu. Weenus wina radijuse rupjus un nolehmuse tos prastam un gruhtam darbam, otrs ta apdahwinajuse ar smalkalu dabu, nolemdama tos angstakeem mehrkeem: kalpot walstij un nodarbotees ar finibam un mahklu. Kahdu amatu strahdat ir pilsonu kahrtai par kaunu un labi eekahrtotā walsti tas nāv peelaishams. Tikai tas, kas nestrahda, ir zeenigs nest pilsona wahrdi. Ta tad, lai pilsoni waretu dīshwot un lai walsts usplauktu, wajag wergu. Tas ir stingrs likums. Ka zilweka meeja paaklausa garam, tāpat ari saeedribā wergam, pehz paschāz dabas likuma, ir japaaklausa kungam...“

Ta fenee filosofi attaifnoja werdsibu. Wini nespēhja pa-zeltees pahri par ūawu apkahrtni un to laiku, kura tee dīshwoja. Tas, kas norisfinajās winu dīshwē, ar ko bij zeeschi faistitas winu paschu intereses, tas teem iſlikas par nepeezeeschamu, neisbehgamu likumu.

Wergu ūenās tautas usškatija par ūemaku radijumu, par „dīshwu riħku“, ka greeki teiza, jeb par „runajoschu mantu“, ka meħħsa teikt romeeschi. Ari likums runaja par wergu ka par kahdu leetu, kahda pilsona ihpaſchumu. Wergam paſcham ne-peedereja ne wina meeja, ne dweħsele. Werdsibas laikmetā waraš darbi palila par paradigmū. Ģewiſčki gruhts stahwoklis bij ro-meeschu wergeem. Kahds weħsturneeks stahsta par to ūekoschi:

„Wergam nebij nekahdu teesibu un wina kungs to usluhloja par dalu no ūawa ihpaſchuma. Pat behrni nepeedereja winam paſcham, bet ūaimneelam, it ka tee buhtu mahjas kustoni. Wergam nebij ari wahrda — tas bij tikai brihwajeem pilſoneem — wergam it weenkahrfchi dewa kahdu palamu. Par wina dīshwibū un nahwi wareja ūpreest kungs, un weegli

Sihm. 3. Wergu per. eedomatees, jik nezilwezigā kahrtā lepnee apspeedeji iſleetoja ūawas teesibas, pastahwigi bihdamees, ka wergu pulki, nowesti liħds iſmifumam, nesazel dumpi. Wiśnēezigakko pahrkah pumu bresmigi ūodija. Nelsaimigos pehra ar dſeljs rihkstem, plosija teem meeju ar aseem ahkeem, dediſinaja ar nokarsetu dſelſi. Klusajās naktis Romas eelās atħlaneja waidi, paħtagu zirteeni

mi lehshu schwadsechana. Wergus pa nafti eeslehdja mitros, smazigos pagrabos pee seenas. Kad no pahruhleschanas, bada un truhkuma, no siteeneem, fakroplojumeem un wezuma wergs faslima, tad winu fu nederigu kustoni isdfina us Libras (upe, kas tek gar Romu) salam, kur tas nobeidsas bes kahdas valihdibas." Ispreezas kahree romeefshi, dsihdamees pehz usrauzocheem skateem, lisa teatros us statuwes sewischki preektch tam ismahziteem vergeem — ta fauzameem gladiatoreem — kautes ar sobeneem un schlehppeem, lai waretu papreezatees par uswareto sahpem un waimanam.

Sewischki gruhts bij wergu-semkopju stahwoklis, kuri aradás pastahwigi sem zeetsirdigu usraugu azim. Lai tee neais-

behtgu, tad tos eekala lehdés, kuras nekad nenonehma. Pehz deenas darbeam tos eeslehdja us wišu nafti mitras un smazgas apakschemes welwes. Schahda džihwocka zeenigt bij ari apgehrbs un bariba, kuras wergi dabuja. Kahds romeefchu rafsteens džirnavas sirahdajoschu wergu apraksta schahdi: "Ahda pahrlahta ar sarkanam schwihtram, kas zehluscas no pahtagas zirteeneem. Wezas skrandas tilko apklahj fakroploto minguru. Daschi walka tilki schauru jostu, un wiseem zauro lapatam spilid zauri meesa. Us peeres sewischka sihme, galwa pušnoskuhta, kahjas semi,

no duhmeem ikehstas azis wahji redj..."

Daudsreis wergi issamisumā sadumpojas pret saweem lungem. Sizilijas salā reis wergi sadumpojas, apsita wišus lungus, un weselus trihs gadus waldijs par salu. Bet latrreis dumpi wišnežilwejigakā kahrtā apspeeda, un nelaimige wergi tuhlfotscheem mira mozeklu nahwē — pee krusta.

Romas waldbas pehdejā lailā wergu stahwoklis kluwa labaks. Romeefshi wairs neekaroja jaunas jemes un lihds ar to nepluhda wairs schurp jauni wergu bari, kuras romeefcha lara wadoni tuhlfotscheem fakethra eefaxotajas semes. Tagad wergu ihyachneeki eemahzijas sawus wergus faudjet un glabat,

jo nu wairs tee tik weegli nebij dabujami. Saimneeki paschi ūawa labuma dehl sahka ruhptees par wergu weselibu un dsih-wibu. Bes tam tee nahza pee atfihschanas, ka neluhlojotes us wiſam možibam, wergs tomehr nepahrwehrtas par nedsihlu rihku, un no možibam fakaitinati tie tik fajehla nemeerus un ar to sagahdaja ūawam ūaimneekam pastahwigas raiſes. Wiſs tas pamudinajas ūaimneekus uslabot wergu ūtahwokli, lai nodroſchinatu few no winu darba leelaku labumu. Wini nodalija wergam ſemes gabalu un uszehla tam mahju. Wergam jau drihksieja buht gimene, ūaknu dahrss un lopi. Dala no lauku angleem, kuruſ tas ee-wahza no nodalita ſemes gabala, ari ūeedereja winam. Tikai ūinamās beenās tam bij jaet us fungu mahju un jaſtrahdā daschadi darbi, kamehr pahrejo laiku tee wareja jau iſleetot preelsch ūewis.

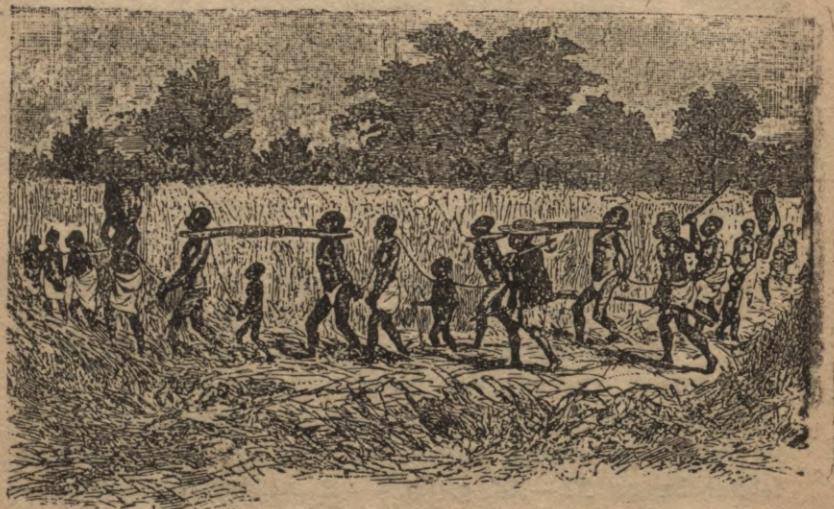
Ta Romas werga ūtahwoklis ar laiku pahrgrosijas, un wergs ūluwa pušbrihwis.

Lai gan ari zitas Eiropas tautas ūenatnē ūalpinaja wergus, tomehr werdfiba nekur nefasneedſa tahdus apmehrus ta Romā. Germanu wirſaifchi gandrihi ikgadus paſasāros usbruka ūaiminu apgabaleem. Ja kara gahjeens bij iſdewigs, tad uswaretaji at-geesas mahjas ar guhſtekeem, kuruſ wehlač pahrdewa us tirgeem par wergeem. Ari Franzija tirgoſchanas ar wergeem ūastah-weja lihds XII. gadusimtenim. Likums nepeeschlikra wehrgam ūlweka teefibas, winsch uſſkatija to par brihwā pilfona ihsachumu. Un tadehl agrakee Franzijas likumi, pee ūa'tidami wergus pee ūustama ihsachuma, nosaka: „Par werga, ūalpones, ūirga ūah-dſibu ūaglis ūeek ūodits ar trihdesmit ūeezeem fu” (naudas gabals).

Ari ūenā Kreewijā ūafina wergu ūaimneezibu. Ta laika ūnaſu paradigmis ūaxojot bij: eebrukt eena'dneeka ūeme, iſpostit to un ūaguhtit pehz eespehjas wairak ūlweku. Guhſteknus, rehž toreiſejeem ūrewu likumeem, padarija par wergeem un nometinaja us ūnaſu un ūina ūareiwju ſemes gaba'eem. „Rijewas walſis lablahj ba no XI.—XII. g. ſ.”, — ta wehſtunneeks ūtah'a, — „d. binajas us wergu ūaimneezibu, ūas XII. g. ſ. puſe ūasneedſa milſigus apmehrus”. Pehz ūrewu likumeem wergi bij tas ūats, ūas darba lopi. Werga nogalinaschamu likums uſſkatija tikai ūa materialu ūaudejumu un no ūlepławas ūeprafija atlihdsinajumu werga ūaimneekam. ūats ūaimneeks ūawu wegu ūareja ūofist: likums ūenoteiza par to nekahdu ūodu.

Ła tad bsenotees pebz swescha darba spehla zilweki daschadās semēs un daschados laikmetos isleetoja weenii un to paschu lihdseki: larū saguhstija sweschneekus, waj ari, łi taż Romā bij — nehma sawus parahdneekus un padarija tos par vergeem. Wergu stahwoklis wifur weenads: wini ir tikai „dsiħwi riħki”, kureem jastrahdà preeksch kungeem un kuri nodoti pilnigi pehdejo riħzibā.

Kulturas tautas pasina werdsibu ne tikai senatnē ween. Amerikā wehl tagad atrodami zilweki, kuri pecedsejuschi un iż-żejtuschi wifas werdsibas mokas (par tam stahsta Bitscher Stou ħawā għrahmatā: „Krustehwa Toma buhda”). XVI. g. f. ġahkumā eiropeeschi uż-żawdji Amerikas kolonijam saħla west wergus — negerus, kuxus tee eeguwa Afrikā, waj nu pirkdami no tureenes wergu medineekeem, waj eebrudami winu semēs ar kaxxa spehku. Trihs ar pus gadu simtenus Amerikas plantatori (leelu semju gabalu iħpaċċħneeki) turpinaja f'cho reebigo darbu un paguwa iż-west wairak par 50 miljonu negeru no Afrikas... Tikpat daudż zilweku dsiħwibu għażja boja Afrikā wergu medibās.

Sihm. 5. Sawangotu negeru karawane.

Ła dasħħas semēs medi sħehru, ta karstajha Afrikā saħla medit zilwekus. Wergu sagħustiħan as nolu hukka stiprakas zillis pastahwigi eebru ka taimixu apgħabalos un pamasam isleħra tur wifus eed siħwotajus.

Ußwaretajī dſina nelaimigos guhstečnus kā lopu barus — wihs-reefchus, feeweetez un behrnus kopā ūkaltus — un beſ ſchehla-ſibas noveidſa wiſus, kas neſpehja karawanei ſekot... Afrikā bij weſeli apgabali, kuru eedſihwotaji atradās werdſiſkā atkaribā no ſtiprajeem kaimineem un maſfaja teem nodewaz dſihwu zilweku weidā. Waldneeki katu gadu apſta'gaja ußwaretas ſemes, un eewahkuſchi ſcho breesmigo nobokli, atgreeſas uſ mahjam weſelas karawaneſ wergu un werdſenu pawadibā. Galvenais tirguſ pehj tahdas atgreeſchanas atdſihwojās kā pehj bagatigas plaujas, jo veepraſijumi pehj vergeem bij leeli. Kām tad nepatihi k dſihwot pahrpilnibā, neko neſtrahdajot?

Melnā werga ſtahwoſlis pee „kriftigā” lunga — plan- tora, kurek to nizinoſchi ſaukaja par „pagahnū”, nebij nebuht labaks par romeeschu wergu ſtahwoſli. Pehrkoſt wergu, plan- tators winn apſkatiſia tāpat kā pee mums uſ tirgeem apſkata ſirguſ: wiſch to apſpaidiſa no wiſam puſem, paſkatiſas ſobos un ažis, lika ſkreet, lehkt, zelt naſtas. Ar wahrdū ſakot, wergs tuhlin paſchā ſahkumā juta, kā ſaimneeks to tura par mahjaſ lopu. Uſgahjiſ pee plantatora, wergs dabuja ſaliko gabala preeſch joſtas. Tas bij weenigaſ apgehība gabals: ne zepure, ne kuperes netika dotas. Varibai iſdewa preeſch nedelas ſinamī daudſumu miltu un kulturufas graudu. Jaguł tam bij uſ ſemeſ ar dſelu reſtem aijſchogotās telpās. Gaſtrahdā bij 14 un wairak ſtundas deenā. Gaiſminai ſwihſtot uſraugs jau pliheſchkinajā pahtagu. Uſ ſcho ſignalu wergi ſtahjās rindās un dewās uſ plantazijam (tā ſauz Amerikā leelus, apſtrahdatus ſemeſ gabalus). Wiſu zauru deenū nebij ne maſakās atpuhtas un pee neeziņačā no kawefchanas uſrauga pahtaga ſahpigī greeſas wainigā meeſās.

Tikai 1875. g. melno werdſiba wiſas balto kolonijās tīla atzelta. Tagad wiſu kulturas tautu likumi noleeds werdſibn. Tomehr ari muhſu deenās eiropeechi to peekopj meſchonu ſemeſ, tikai, ſinams, paſhrgroſitā weidā. Kongo walsti, Afrikā, balteē nowed meſchonu zilts wirſaitim ſinamu preeſchu daudſumu, un par tam tee ar waru aijſwed ſinamu ſtaitu ſchis zilts lozeļku. Schos nelaimigos tee noſauz par „algadſcheem” un ſaka, kā teem jaatſtrahdajot jau agrak ſanemtā alga. Rahds ſekotajās aprakſta, kā wiſch ſtaſtapis taħdu „nolihgtu” ſtrahdneeku pulku. „Nelai- migeet „algadſchi,” wiſch ſtaħsta, „ſabahſti ziſs uſ ſita ſchauras

telpas, bij pilnigi badā nomehrdeti. Daudseem bij wahtis galwā, nū kruhtim, nū kafka. Kā wihreeschi, tā seeweetes bij sakalti kopā it pa 50 zilmekeem. Wihreeschu kopejā lehde willas zaur dseiss rinkeem, kuri schnaudja guhsteknu kakkus. Seeweetes bij peeseetas pee stipreem mee'emeem."

Ari Deenwidus okeana salas haltee gan ar wilstu, gan ar waru padara falkanahdainos salineekus par wergeem. Sinams, wini tos nesauz par „wergeem“, bet, lai apeetu likumu, dehwè tos par brihweem strahneekeem. Schis nosaukums te neko negroja, jo winu dsihwe naw labaka par agrako wergu dsihwi.

III.

Bagatee un nabagee.

Weenlihdsiba ilgi turejās pirmatnes fabeedribā starp wihreeschu kahrtas lozelkleem, bet ari wina nebij muhjsch ga. Wina pastahweja tikai tik ilgi, kamehr atsewischks zilweks jutas wehl wahjsch un heisspehzigs, kamehr tas ne domas, ne darbos nebij patstahwigs, un neustizejās wehl pats saweem spehleem, bet fleypas aif ziteem, few lihdsigeem, radijumeem.

Bet laiks gahja nū preekschu un fabeedribas aifwehnī atsewischkais zilweks pamasam attihstijās un palika stipraks. Da varaschigums attihstijās; faimneezifla dsihwe, — ar labaku darbarihs isgudrofchanu, peenehma arween plashafus apmehus, un nu tos darbus, kurus agrak weiza tikai kopejam puhem, tagad jau wareja padarit weens zilweks. Zilweks klinst spehz gaks, apinas sawu spehku un wina darbibā parahdas usnehmibas garš. Weža kahrtiba un eeraschas, kuras fatureja kopā brahligo fabeedribu, tagad tam ir tikai par kawekli un winsch fazelas pret tam, jensdamees eekest sawā apkahrtne jaunu kahrtibu. Winsch eemahjas wadir patstahwigi faimneejibu un lihds ar to tas fahlschikt „sawu“ no „swescha“, aldala personigu labumu no kopejam interesem. Kas ir waitak apdahwinats, stipraks un gudraks, tas nem wirsroku par ziteem fabeedribas lozelkleem.

No kara tas naht mahjas ar bagatu laupijumu, un to, kā lareiwis eeguwis pats ar saweem eerotscheem, fabeedribā fahlfisskit par wina personigu ihpaschumu. Ja winsch ir burwīs, tad tas isleeto mahntizigas bailes, kuras wina lihdjeedjihwotaji

pret to sajuht, un deewu wahrdā eeواز no teem باشاداš dahwanas. Ari mainu tirdsneežiba, kas ar laiku nodibinas starp atsewischkam fabeedribam, noder stiprakajeem un wiltigakajeem wihrreefcheem par velnas awotu. Meschoau semes mainu parasti pahrjin zilts wadoni un eeguhto bagatibu teeatura preefsch jewis un faweeem tunineekeem.

Jau no tas mantas, kuru leetoja wiſa fabeedriba kopeji, ar laiku stipree eeguwa preefsch jewis daudz labuma. Pehz wezu weža paraduma katram bij brihw ſeſawinates ſik daudz ſemes, zit tas ſpehja apstrahdat. Swabadas ſemes pirmatnes fabeedribai bij deesgan un tas peetika wiſeem winas lozekleem; tabehl katrs wareja eeplehſt ſew tihrumus, zit ſik leelus gribaja. Tihrums peedereja tam, kas to apstrahdaja ar faweeem ſpehkeem. Namehr fabeedribas lozekleem bij weenads ſpehks, ſikmehr tee eefrahdaja apmehram weenada leeluma tihrumus. Bet kad radas stiprakee, tad leeta kuhiin groſijas. Stiprais fuhtija ſawā weetā uſ tihrumu strahdat wehrgus, kurus tas bij eeguwis kara jeb eemainijis tırgu pret ſawu mantu. Tahds zilweks, kam bij wehrgi, wareja arween wairak ſawus tihrumus paplaſchinat un eeguht wairak bagatibas. Bet nespēhjigakais, tas, kam nebij ſwefcha darba ſpehka — wergu tas palika pee ſawa maſa tihrumina un nespēhja mehrotees ar ſawu ſipro zilts brahli. Ta ſtarp agrakas brahligas fabeedribas lozekleem, werdſibai rodotees, ifzehlas dſila plaifa un zilwei pamasaam ſadalijsas diwās daſas — bagatos un nabagos.

Kad zilweku ſaradás wairak, kad wairakas gimenes un ziltis ſawenojjas kara jeb ſaimneejifka noluħka, tad radneeqibas ſaites un brahligas atteezibas kluwa arween wahjakas un ſtarpiba ſtarp atsewischkeem zilts lozekleem arween leelaka. Agrakee brahli, kuri dalija ſawā ſtarpā darbu un darba anglus, tagad ſtaħweja weens otram pretim ka naħwigi eenaidneeki. Stiprajam un bagatajam nebij ſchel ſawa nobadſigā zilts brahla, kam nerashas gados nebij ko ehſt. Gluſchi otradi: otrra truhkums bij wiſa bagatibas awots. Kad nabagais atnahza pee bagatà luħgt palih-dſibas, tad wiſch tam palihdjeja, bet katra aſdotà grauda weetā bij jaatdod pilna wahṛpa, ta ka nabagais kluwa par bagatneeka muħħiġigu parahdneeku. Kad nelaimigajam wairs nebij nela ar ko malsat parahdus, tad bagatais pefsawinajjas wiſu paſchu, wiſa darba ſpehku. Parahdneeks palika par aſdeweja kalpu un no-

Kuwa werga stahwolki. Senatnē nereti nabagais, lai isglahbtos no bada nahwes, pats atdewas bagatneeka warā, lai tikai tas nsturetu winu un wina gimeni.

Tā zilwelku starpa radas jaunas atteezibas, jaun kurām bagatais palika par sawu nabadsigo zilts brahlu lungu. Privatais ihpaschums tagad noteiza zilwela stahwolki fabeedribā un dewa tam waru rokas. Bagatais kalpinaja nabago un ta darba spēkls sagahdaja tam arween wairak mantas. Kam jau dauds bij, tam arween nahja klaht, bet kam bij mas, tas to paschu saudeja pee pirmas nelaimes. Plaifa, kura reis iszehlās zilts jaun privata ihpaschuma attihstibū, nekad wairs neisnihka, bet kluwa arween leelaka.

Bat wišmeschonigakajās semēs zelotaji fastop bagatus un nabagus. „Pee wiſam Deenvidus Afrikas eedſimto tautam”, — tā kahds pehtneeks stahsta, „bagatee apspreesch nabagos. Pehdejos pastahwigi moza bads un wini no brihwa prahtha atdodas bagatneku kalpibā.” Wispahr Afrikā pastahw eeradums, ka parahdneeks, ja nespējī samakšat parahdu, paleek par aisdeweja ihpaschum.

Sihm. 6. Negeru bagatneki.

Ja nabadsigei ewejeeschī (pee Afrikas reetrumu "kasteem") eetaijsjūschī leelakus parahdus, neka war eenemt pahrdodot tos ar wiſam gimenem, tad teem pepspreesch nahwes ūodu. Agrak winus

eeraka dsihwus semē, tagad teem nozehrt galwu. Pee tam pa-
fludina wiſai tautai, kā tahdu un tahdu zilwelki „apehduschi
parahdi” . . .

Starp Afrikas un Afījas lopkopjeem ir bagatneeki, kureem
ir wairak tuhkoſchu gabalu lopu, bet tur ir ari leels daudsums
nabaga kālpu, kureem jagana ſava kunga ganami pulki, jaſtrahdā
preeſch wina un jaet preeſch wina kārā. Par ſeemeleſemes
kļejotaju tautu — tſchultſcheem — paſihſtamais jelotajš Wrangels
ſtaħsta feſoſčo: „Es nometni fastapu daudſas gimenes, kurām
bij jaſtrahdā wiſi praftee darbi. Tam nebij nekahda ihpafchuma
un tās nedriħkſteja eet no bagatneekem projam, pret kureem tās
eenehma it kā wergu ſtaħwokli. Saimneeki tam dēwa apgehrbu,
dſiħwolli un baribu un tam bij jadara wiſmagalee darbi,
peem. jaſkreen kamanam liħds un jadſen ūni, tamehr ſaimneeki
fehdeja kamanās.”

Ari kulturas tantu weħture ſtaħsta mums, kā atſewiſčku
ſabeeedribas lozečku rokās fakrahjas bagatiba un kā wini ſčo
bagatibū iſleeto, lai kalpinatu wahjalos zilts braħkus lai iſle-
totu wini darba ſpeku ſawā labā. Tas atspogulojas jau ſens
ebreju praveeſchu dedſigajās runās, kuzi pajek ſawās balfis pret
„treknajeem wehrſcheem ap Samarijas kalnu, kas apspeeſch un
aplaupa nabagus”. „Mans wihrs nomira”, tā kahda ſeweete
waimanà praveeſcha Elīas preeeſčā, „tagad nahks naudas dwejjs
un panems manu abu behrnus ſew par vergeem.” Padaridami
nabagus ſew par wehrgeem, bagatee peſawinajās ari
wini tħrumus, wiħna un angku dahrſus. Tā wini pamasam
ſawahza ſawās rokās milſigus ſemes gabalus un fiħkos ſem-
neekus pawiſam nodſina no ſabeeedribas ſemem. Pee wiñeem
praveets Jeſaja greeſħas ar ſawni nilno runu: „Wai jums,
kas krahjeet namu pee nama un tħrumu pee tħruma, tā kā
ziteem wairs neatleek weetas, it kā juhs weeni paſchi buhtu
raditi wirs ſemes!”

Nefkatotees uſ wiſeem praveeſchu puħlem, fiħkei īantini
iſputeja arveen wairak. Bet tee, jaur kureem iſputesħana naħxa,
kluu arveen bagataki uſ nabadžigo reħxina un dſiħwoja ſpo-
ſchumā un gresnumā, kā to mums ſtaħsta praveeſchi ſawās
apwainoſħanas runās. Bagatneeki praveeſchu laikā zehla ſew
pilis no falteem almeneem un no eelxhpuses tās iſlika ar-

šlona laulu; mahkligi isgreesti, ar gresneem Damaskas tepileem applahti sehdekti eenehma agrako, weenkahrscho folu weetu. Varibas bij pahrpilnam: seeveetes un wihereeschi dsehra wihtu keeleem lauseem; meesu sahla eerihwet ar smarshigam sahlem; agrala, weenkahrscha apgehiba weeta parahdijas ischlehrdigri grejnas vrehbes un rotas. Pehz praveescha Jesajas wahrdem, parahdijas „kehdives ap kahjam, un swaigsnites, un mehnestini matos, auskari ausis, vehrli rotas, wehdekti, faktas, jostas, trauki ar smarshigam sahlem, gredjeni un rinkli rokas, smalkas lenta, apseenami un apsegii“.

Wiswezačajās greeku dseesmās ari apraksta to plashu plaišu karb bagateem un nabageem; ne par welti tur dehwē wadonuš lihdj ar wiinu tuwineekeem par „trekneem“ un „laimigeem“ zilwekeem. Nā wiur, tā ari stipree te isleetoja sawu bagatibu, lai padarita sihlos semneekus par saweem vergeem. „Weenkahrschee laudis lungu rokas ir nesphehzigi, ka laktigala wanaga nagoš,“ ūka lahdz ta laika semneeks=dsejneeks Hesiots. „Es bihstos no džihwes,“ wiinch ūka zitā weeta, „muhsu laikmets ir dseljslaikmets; beenu un nakti ūme dreb no zilweku waideem. Wisapkahrt walda mehms ilusums no leelām zeefchanam, un naw wairz tahlu tas laiks, kad zilweki neatšķirs labu no ūauna...“

Kad ūnajam greeku semneekam pehz ūka ieb nerashas usbruķa truhkums, wiinch greejās pehz valihdsības pēc bagata jilts brahma un, pehz paraduma, eekihlaja tam sawu ūmes gabalu, uš ūka wiina tehwi un tehwi tehwi bij ūweedrus lehjuschi. Uš tahda parahdneeka lauka uszehla akmena ūlabu, apsihmetu ar parahda ūlelumu un parahdneeka wahrdi. Tas bij ūmeneeka pošta sahķums. No parahda tam bij ūoti gruhti tilt walā. Pehz bahrgā parahdu ūkuma parahdneeks ar wiſu sawu mantu un ūmeni no ūkuwa aīsdeweja warā. Nereti pehdejais wiinus pahrdewa uš Egiptes un Sirijas vergu tirgeem un tadehk ūmeneeks-parahdneeks ūlabak atstahja dsimteni un behga uš ūfchām ūmeneem. „Daudzi, smaldami ūm parahdu nastas,“ stahsta lahdā dzejoli greeku reformators Solons, „glaibās behgot uš tāhām ūmeneem un wiſu muhschu ūlīhdamī ūlabar ūfeschtaueeſchein, pat ūwas ūmenees walodas ūlanas ūpeemirſa.“

Ar laiku bagatee gan atrada par išdewigaku atstahd parahdneeka uš wiina pašcha ūmenees (ūku tas, ūnams, ūpeeskaitija tagad

pee sawa ihpaſchuma) un pahrwehrta to tikai par „Klaufchineeku“. Schahdam semneekam Greekijā bij jaatbod peezaſ ſeftdaſas no lauka angleem fungam un tikai weenu ſeftdaſu tas wareja paturet ſew . . .”

628.747
Laiks pagahja un arween wairak ſihko ſemneeku ſapinäs bagato aifdeweju zilpās. It kā kapu peeminekki paſehlaſ pahr ſemneeku laukeem parahdu ſtabi. Un pamaſam — kā to leeziņa lahdz ſengreeku rafſtneeks, „wifa ſeme pahrgahja nedaudſu ihpaſchneeku rokās un nabageem lihds ar ſeewam un behrneem wajadſeja nest klauschas“. Ari Romā ſihkee pilioni agri ween eepaſinäs ar truhkumu, kas eegruhda tos bagatneeku rokās. Paſtahwigee romeechu kari preeſch dafſham gimenem bij eenehmu mu awots, bet uſ ſemneekem tee gulās kā ſmaga naſta, nu beidjot tos iſpoſtija. Kā lat ſemneeks uſtura ſawu ſaimneeziņu lahtībā, ja to paſtahwigī atrauj no tihruma un djen kāra. Ari no eenaidneeku uſbrukumeem winu lauki daudži zeeta. Tā ne ween ſemneeks iſputeja un eekrita parahdos. Un pehz bahrgajeem romeechu likumeem parahdneeks kluhſt par aifdeweja vergu. Ari eekarojumi neatneſa ſihkajam ſemneekam nekahda labuma. Pehz katra iſdewiga kara gahjeena uſ Romu atdīna tuhleſtſcheem vergu, kuzus panehma bagatneeki. Kura leetoschanā bij vergu darba ſpehks, tas wareja west plafchu ſaimneeziņu. Winsch peefawinajās anglijakos ſemes gahalus eekarotajās ſemes, kā ari no agrakās romeechu kopejās ſemes un apſtrahdaja ſcho ſemi ar vergu palihdību. Tagad ſemkopibas produktus leelā daudsumā rāſchoja zilwei, kuri par ſawām puһlem ſanehma tikai ſlikta pahetiku — un uſraunga pahtagas zirteenus. Tadehk ſemkopibas produkti kluwa pahraf lehti, No ta, ſinamš, zeeta atkal ſihkais ſemneeks: zaur labibas lehtumu wiņa darbz kluwa til neenesigš, kā tas nespēhja wadir patstahwigū ſaimneeziņu. Talab daudži no teem pahrdewa ſawus tihrumus lahdam bagatneekam un paſchi palika par nabageem, kureem bej wiņu darba ſpehka nela wairak nebija, — palika par kādoneem, tā fauktajeem — pr ſ let a re eſ cheem, kureem pat rihtdeena nebij nodroſchinata. Tahdž beſſemes ſemneeks beechi pat pee bagatneeka neatrada ſew darba. Vergu darbam dewa preeſchroku un tikai iſnehmuma weidā, newefeligos apgalbos, plaujas un wiņrogū nowahkhanas laikā, iſputejuſchais ſemneeks wareja dabut ſew darbu. Bagatneeki bej

tam atrada par eenesigaku turet leelus lopu barus un tadehk
fawus leelos tihrumus beeschi pahrwehrtu par ganibam. Un te
nebij nekahdas wajabsibaž pehz semneeka darba. Saudejuschi sawu
dsimto femes stuhriti, semneeki pa leelakai dala dewas us galwas
pilsehtu, us bagato Romu, kur mehginaja atraft darbu un usturu
pee kahda bagatneeka.

Ahtri peeauga to lauschu slaitz, kuri bij saudejuschi sawu
ihpaschumu, un lihds ar to sawu patstahwibu, un tilpat ahtri
vairojas bagatneeku manta. Weselas sahdschas nosuda no femes
wirsus. Sahdschu weetä tagad ganijas nesslaitance bagatneeka
lopu bari un us firga aulekšchoja meschonigais wergs — gans.
Otrā gadusimteni preeskch Kristus dīmshanas starp 75.000 Roman
pilsonem nebij ne 2000 privatihpaschneku. Ziti wiſi bij „pro-
letareesch“. Schaurajās, netihrajās Romanas preeskchpilsehtas pa
pagrabeem un kakteem dīshwoja ſhee iſpoſitio ſemneeku pehz-
nahzeji, pahrtidami no bagatneeku dahwanam. Bagatneeki pa-
wadija laiku nedſirdeta gresnibā, krahschnas pilis, kuras daschreis
iſſlatijas pehz weselas pilsehtas. Ar iſgreesumeem un ſudrabu
gresnotos ratos wini braukaja pa pilsehtu, un teem no pakakas
aulekšchoja wesels bars wergu, dedſinadami ſaweem kungeem par
godu ſmaržigas sahles.

Semo lauschu aiffstahwis Tiberijs Grakhs ſpilgtas krahsas
tehlo Romanas bessemes ſemneeka breeſmigo ſtahwolli. „Mesha
ſwehreem, kuri mahjo Italijs“, winch teiza, „ir ſawas alas.
Katrī no wineem ſin ſawu midſeni, ſawu paſlehpantuvi. Tikai
teem, kas preeskch Italijs zīhnas un mirſt, naw neka, iſaemot
gaiſu un gaifmu. Beſ meera, beſ pajumta teem jaſlihſt pa wiſu
ſemi lihds ar ſeewu un behrneem. Kara wadoni melo, kad tee
iſaizina kareiņjus aiffstahwet pret eenaidnekeem ſawus ſentſchu
tihrumus, — wini melo, jo leelakai romeschu dala naw dīmtaſ
pajumta! Tikai tadehk, lai ſagahdatu ziteem gresnu dīshwi, teem
jamirſt un jaſſlej ſawas aſinis. Un winus wehl dehwē par
„paſaules waldnekeem“, winus, kuri ne femes stuhriti newar
faukt par ſawu!“

Kas, ſaimneeziflai dīshwei attihſtotees, notika zītas femes,
tas pats notika ari ſenajā Kreewijā. Kad sahkas wehſturiffais
laikmetz Kreewijā, tad jau eedſihwotaju ſtarpa iſſchlikra wergus
no brihwajeem un pehdejo ſtarpa — „labakos“ un „ſlittakos“.

XI. un XII. g. f. īkašu un bajaru rokās atrabās leelas bagatibas, kuras tee bij eeguwuschi karā un ar tirdsneezi. Aprakstot ta laika bagatibas, wehsturneeki mums stahsta par tuhlestoscheem leeleem lopu bareem, tuhlestoscheem medus podeem, desmitam wihsa muzam. Mehs lasam, ka „labakee“ dīshwojuſchi bejdarbiba, gresni gehrbuschees un ehrti eerihkojuſchees pilſehčas. „Labakee“ ūgrahbj ūwās rokās leelus ūmes gabalus, un kamehr tee dīhro ūwās pilts, — us winu laukeem no rihta lihds naktij puhlas „darbīneeks“. Truhkums to nodewis bagatneeka-bajara rokās un uskrahwis tam, ka mafsat neſpehjigam parahdneekam, kalpibas juhgu. Winjsch us laiku paleek par wergu, teek nopirkts un tam par ūwu parahdu jaatstrahda aisdewejam wairak gadi no weetas. Sinams, ne latrreis tas ūpehj parahdu atstrahdat un tahdā gadijumā tas kluhst par ūwa ūaimneela ūlñigu wergu. Bajars tahdam nopirktam kalpam atdala ūmes gabalu, dod tam ūhku, ūmekopibas rihkus un lopus. Saprotams, ka „darbīneeks“ neewahža lauku auglus wiſ preeksch ūewis, bet pildija bajara apjirku. Ūaimneels no wina darba kluwa arween bagatikas un ūpostija arween wairak „melno“ un „flitko“ laufchu, ūxi truhkumā greešas pee ta pehz palihdsibas, un ka jau parasts, neſpehja wairs no parahdeem atpirktees. Ta wairojās ūmes ihpachneeka-bajara ūlpu ūkaitis un wiſ ūtos ūdalijs ū ūwām mujscham, eeplehđams arween jaunus ūmes gabalus. „Stiprajs ūlñeks“, ūezina kahds XII. g. f. ūprediktajs, „krahj namu ūee nama, ūahdschu pee ūahdschas un nem ūew par ūtrahdneekem nebrīhwos ūaudis“.

IV.

Sabeedribas ūemakas un augstakas ūchliras.

Sabeedribas attihstibas ūahlumā ūarp bagato un nabago nebiš ūela ūarpiba. Bagatais ūtrahda daschadus darbus un tam ir tahdas paſchas ūeesibas, ka wina nabagajam ūilts brahlim, jo to prasija ūbeedribla dīshwe.

Sengreelu teika par Odiseja warona ūarbeem ūahstits, ta ūlawenee waroni, kuru darbi padarijuſchi winu wahrdū nemirstiga, meerigi gana ūsu un aitu barus us ūwas ūeewu ūargatik ūmutes ūlawam. To paſchu dara ari waldneeku dehli, un ūara ūala meita eet werdsenem lihds us ūpi ūelu ūkalot. Karaleene ūate ne-

launas schuht kopā ar sawām kalponem un karals pats ar sawām rokam ustaisha few gultu un wifas zitas leetas, kas wajadīgas pēc mahju dījhewes.

Ari romeeschu teikas apraksta tās paschas weenkahrschās eerafschās. Mehs tur redsam flaweno wirsaiti — kara wadoni, kā tas apstrahdā sawu semes gabalu. Zita teika muhs eewed kara wadona buhdā, kād tas paschlaik sehsch us semes ugunkura preekschā un wahra few wakarlnām rahjenus.

Bet kur faimneezīskā attihstiba gahja us preekschu un zil-welu fabeedrība peenehma plaschakus apmehrūs, tur agrāka masā starpiba starp bagato un nabago, stipro un wahjo, peeauga par nepahrejamu plaisu.

Kam bij mas mantas, — kam bij jastrahdā neween preeksch jewis, bet ari preeksch ziteem, tam wifs laiks pagahja laukus apstrahdajot un lopus apkopjot. Kara gahjeenos nemt dalibū tās nespēhja, winsh newareja apmeklet ari tās tautas sapulzes, kūras apspreeda un nolehma wifadas fabeedrīkas leetas: darbi tam neatkahwa atrautes no faimneezības. Un tā tās nemanot tīka atrauts no dīmtenes politiskās dījhewes. Tagad bagatajeem nahjās jo weeglaki sagrahbt wifas fabeedrīkas leetas sawās rokās un grosit tās pehz sawa prah'a un labuma. Bagatee pahmainija sawā labā likumus, pahrgrošīja wezās eerafschās pehz sawa prahta, jo wifa wara tagad atradās winu rokās. No winu widus eezechla teesneeschus, kuri aīsstahweja winu intereses. Nabags nelur neutrada taisnības pret sawu apspeedeju — bagato. Ne par welti wezo ebreju praweeschi pahrmēt Israela tautas sōgeem, kā tee „teefu pahrmērīsch par gifti un taisnību par nahwigām sahlem“, kā tee „spreeš netaisnī teefu“ un „ijsdod netaisnīs likumus, nolaupīdam i nabaga laudim winu teesības“.

Nespēhzigajam nebij zita glahbina, kā mēklet palīhgū pēc kāhda stipra zilwela. Tadehī tās atsazījās no neatkarības, iñ-meklejās few kāhdu apsargataju — kungu, palika par wina ihpaschumu un zaur to pilnigi saudeja sawas teesības paschwaldības leetas. Bagatee un stipree, sagrahbuschi waldbiu sawās rokās, sahka domat, kā esot aizinati tīkai preeksch politiskām leetam un kara, ußweldami wifu darbu us nabadīgo un kalpinato lauschu plezeem. Wini nodalījās no ziteem gilts ložekleem un sauzās par augstako kāhrtu.

„Trakeeschi, skiti, perseeschi, mideeschi un ziti“, saka Herodots, tas daudj zelojis pa swescham semem, „tos pilsonus, kuri strahda tahdu darbu, tura par semakeem zilwekiem. Tos, kureem neka naw jastrahda, tee peeskaita see augstakas schikras, sevischki lazeiwjus. Tahdi pat jehdseeni ir ari wiseem greecem“.

Pazehlusen manta pahr tautu, waldoeschka schikra zenschass nodalitees no „prastajeem“ ari zaur ahrejam sihmem.

Schahda godkahriga zenschanas ir wiwu semju un laiku augstakam schikram. Gewehrojamee hawajeeshi ajs schi eemesla sawek leelu pulku drehbju muguram. Ari Taiti salu flawense walka weselu lehweni drehbju, lai atschikratos no ziteem. Dsenotees pehz ahrejam atschikribas sihmem, ari kermenim zentas peedot zitadu isskatu. Weena no tahdam sihmem bij neparasti gaxi nogi. Tahdi jau war buht tikai tam rokam, ar kuram nestrahda prastus darbus; to paschu nosihme ari pahrleezigs resnumas, kursh spilgti rahda, ka zilweks ir labi paehdis un nenomokas ar darbeem.

Dsihwdami gresnibam un slinkumam, augstee peesawinas ar laiku it ka otru dabu, kura atschikras no apspeestas un ismehr-detas tautas dabas. Ahda teem Kuhst plahnaka un gaischaka,

seja smalkaka, meejas buhwe labaka. Us fidschi salam augstas schikras lozelli, pehz kahda zelotaja wahrdeem, „ir leeli no auguma, skaisti noauguschi un stipri, kamehr prastee ir wahji un nomoziti ajs pahrmehrige darba un neetekoschass baribas“. Kahds flanibu wihrs, kursh zelojis pa Widus

Sihm. 7. Bagato nameeschu rotu nagi.

Afriku, stahsta: „Augstas kahrtas damas ir flakas un smalkas; ahda tam gluda un zaurspildiga, skaistums pastahw ilgi. Bet ja apluhkojam weenkahrsho tautu, tad fastopam tikai salikusches, masus, kroplus tehlus.“

Spreeschot pehz wiſam ſchim ahrejam ſihmem, warenee jaſka nopeetni domat, ka wini jau pehz ſawas dabas ſtahwot angſtak par weenkahrfcho tautu un ka teem nolemta eeneit ſabedribā angſtaku ſtahwolli. Par to ir faſeretas daudſ teikas wiſas ſemes. Wezee peruaneeſchi apgalwoja, ka pee paſauleſ radiſchanas no debefim nomeſtas trihs olaſ, — ſelta, ſudraba un wara. No pirmajam diwam iſnahkuſchi warenee, bet no pehdejäs — weenkahrfchee. Ari widus laikos warenee tizeja, ka paſault radot Deewaſ radijis trihs laufchu ſchikras: muifchneekus, gaſidsneekus un ſtrahdneekus, un noſpreedis, ka pehdejeem jaſkalpo pirmajeem. Widus laiku dſejneeki apdseedaja ſcho „gudro eelahrtojumu“ un apgalwoja, ka Deewaſ ſemes bagatibas naſ radijis preelſch ſtrahdneekem. „Ari paradžē Deewaſ teem naſ atſtahjis weetas,“ ta ſtahw kahdā lihdſigā dſejoli, „wiſch negrib toſ redſet ſew blaſus...“

Tahdā kahrtā iſzehlāſ ſtarp agrak weenlihdſigeem ziltſ lozekkeem wesels beſdibenis. Weena neweenlihdſiba radija otru: ſtarpiiba manta un ſpehka radija ſtarpiibu peenahkumos un teeſibās. Nam rokās bij manta un eerotchi, tee padarija wahjakos ſabedribas lozektus ſew par paſlaufigeem darba rihkeem. Ta ſabedriba pamafam ſadalijsas diwā ſchikras: lungos un kalpos, muifchneekos-kareiwoſ un meerigajos darba laudis. Tahdu zilweku ſadaliſchanu paſihiſt jau ſenā Greekija un Roma. Taſ pats redſams ari ſenajā Indijā, Perſijā, Melſikā un wiſas zitaſ ſenatnes walſtis, kur attihſtijas ſaimneeziskā dſihwe.

V.

Dſimtsbuhſhana un dſimtslaudis.

Tagadejas Eiropas darba laufchu — ſemneeku un pilſehtas ſtrahdneeku — wehſture nefahkas tajos laikos, par kureem nupat bij runa, bet wiſas fahlums meklejams meſhonigajos un juſu pilnajos widus laikos. Preelſch Eiropas darba laudim tumſchee un bahrgee widus laiki bij zeefchanu un gruhtu paſrbaudiſumu laiki. Laikmets no V. lihdſ XV. g. ſ. bij afinaiu karu un „duhres teeſibu“ laikmets, lad wiſur waldija tilai rupjais meefas ſpehks. Maſee laudis tahdās juſas un nemeeroſ neſpehja aif-ſtahwet ſawas teeſibas un ſawu neatkaribu. Toreiſ kara laika no wiſeem apgapaleem tila eefaulti kareiwiſi un katraм brihwam

pilsonim bij ja buht gatawam eet karâ pascham us sawa reh̄kina. Sinams, ka tahdi trauzejumi barbâ un isdewumi beescho karu deht semneekus pawisam ispostija. Bes tam latrs zilweks tad

bij apdraudets no sawa stiprakâ laimina. Kas bij spehjigaks, tas wahjalo wareja apspeest un atnemt wisu wina ihpaschumu, bes ka winam par to draudetu kahds fobs. Lai is-behgtu no leelajeem isdewumeem un paglahbtoz no muhshigam pahrestibam, ween-kahrshais zilweks labak saudeja sawu brihwibu un atbewas stiprakâ, kahda muischneeka warâ, apsolidamees par sawu apsargaschan tam kalpot. Schahda labprahliga noboschanas muischneku apsardisba widus laikos beeschi notika, pee kam semneekam bij jaſwehr, ka wiſch buhž padewigs un kalpos sawanlungam ar wisu meesu un dwehjeli. Lihbs ar brihwibu semneeks saudeja ari sawas

Sihm. 8. Semneeks, at- teefibas un ihpaschumu: wina tihrumus dodamees lungam, swehr ka buhšwinam paſlauſigs. un zitu mantu ta apsargatajs, jeb lunga, pehž padoschanas zeremonijas uſſlatija par saweem. Lunga gan pameta semi semneeka leetoschanâ, bet pehdejam par to bij jaatdod dała no ſemes eenahkumeem un jamalka nodewas. Semneeks wairs nebij apſtrahdajamas ſemes ihpaschneeks, — wiſčy tīkai „tureja“ to leetoschanâ. Tapehž ari Anglijā ſemneeku ſauz par „turetaju“.

Lai gan tihrumus wairs nepeebereja ſemneekam, tomehr, pehž ta laika eeraſchas, lunga to ari newareja aifdſiht no eesträhdata ſemes ſtuhrīſcha. Bet ſemneeks pats ari nedrihksjeja no ta aiseet: lungam bij teefibas tam dſihtees pakal un west atpakal. Semneeks tad nu tīka ſaiftits pee ſemes, un tur tas bij dſimis, tur ari winaam wajadſeja dſihwot. Tapehž ari ſemneekus ſahla fault par dſimtszilwekeem un ſchi ſadſihwes kahrtiba dabuja noſaukumu dſimtsbuſhchanā. Dſimtszilweks bij pilnigi ſaiftits pee ſawa lunga un newareja brihwi riħkotees ne ar ſewi, ne ar sawu gimeni, ne ar sawu mantu. Kad tas gribaja isprezinat meitu us zitu pagastu, tad winam no lunga bij jaſluhbſ attauja un jaatlihdsina tam par darba ſpehla ſaudejumu. Winam

nebij brihw ari neko pahrdot — preefsch tam wajadseja lunga attaujas. Nad semneeks mirstot neatstahja dehlu, tad wijs wina ihpaschums pah gahja lunga rokás.

Ta semneeks, nododamees lunga apsardfiba, saudeja sawa brihwibun palika par dsimtszilweku. Par tahdeem besteesigeem dsimtszilwekeem tapa pahrwehrsti ari kara saguhjtitee wangiueeli. Ta, gan no brihwa pratha, gan speesti, agrak neatkarigee semneeki nolkuwa lunga wará. Ap desmito gadusimteni wijs fihkee, neatkarigee semneeki Walar-Eiropá jau bij pilnigi issudufchi. Gandrijhs wijsa seme atradas muischneeku rokás un us winas lehja fweedrus puswergi-dsimtslaudis. No ta laika tad ari wijs eedfihwotoji Eiropá sadalas diwas pretejás schikras: augstmanos-muischneekos jeb lungos, kureem wijs peeder, un pratos, femos dsimtslaudis, lam neka naw. Pee augstakás schikras nepeeder tikai muischneekli ween, pee wineem staitas ari garidsneekli, kuru rokás atradas widus laikos milsigas bagatbas. Dewita gadusimtena beigas tresha dala no wijsas Franzijas peedereja garidsneekem un klosterem, un Anglijá tee pahrwaldija puji no wijsas semes. Semneeki labprahit atdewa feni un sawu mantu basnizai, domad mi, ka tee dara Deewam patihlamu darbu un ta zeredami eeguhrt drofchaku patwehrumu pret kauneem zilwekeem. Tikai drighs ween tee peedfihwoja, ka ari basnizas pawehni naw salda díjhwe.

Widus laiku warenee lungi díjhwoja aif grahwjeem un walneem, ar stipreem muhreem nozeetinatas pilis, no kueenes waldija par saweem apakschneekem ar nedfirdetu bahrdfibu. Winnu roka atradas dsimtslauschu díjhwiba, gods un manta. Teesatees ar winu newareja, jo, ka kahds XII. g. f. rakstneeks faka, „starp lungu un wina dsimtszilweku naw zita teesnescha, ka ween Deewas”.

Kungs pehz sawa amata bij kareiwis, un karsch bij wina ween ga nodarboschanas. Katru zitu darbu tas tureja par kaunu; preefsch ta, pehz wina domam, bij raditi dsimtszilweki. Teem bij japeegahda lungam wijs, kas ween tam wajadigs preefsch kara un díjhwe.

Semneeks newareja spert ne sola, par ko nebuhtu lungam jamaksä. Par nodalito semes gabalu semneeks maksaja ka nodewas labibu, ehdamas leetas, seenu, lopus, audeklus un zitus tamlihdigus produktus. Tas pats bij jamaksä par katru behrnu, frigu, arku, eklu u. t. t. Bes schim kahrtejam nodewam, uslika

wehl ahrkahrtejas, peem., kad kungs dewas karā, waj kad wiſch
bij saguhſtits un to wajadſeja iſpirkt. Katram faimneekam bij
jamak ſawa labiba lunga dſirnawas un jazepj ſawa maiſe lunga
krähſt, par ko, ſinams, katrreis tika nemita maſfa, zif nu leelu
to kungs noteiza. Dſirnawas daudſreis bij paſhpilditas un
zilwekeem zaurām deenam wajadſeja gaſdit rindu un kawet laiku.
Kungs nehma nodoklus no wiſeem, kaſ brauza jeb gahja pa
wiſa zeleem: ſinamās weetās paſhr zelū bij paſhſteepta lehde,
un ſargi paſehla to tikai preelfch teem, kuri ſamalſaja nodokli.

Sīhm. 9. Vidus laiku muiſchneeku (brunineeku) pils.

Bes wiſdm jan minetām maſhchanam ſemneekam wehl bij
jaapſtrahdā lunga ſeme — janokalpo „klauſhi“. Wiſa lunga
ſeme tika ſadalita diwās leelās dalās: weena bij iſdalita ſtarp
ſemneekem, otrā paſika lunga leetofchana, bet to ari ſemneeki
dſimtslaudis apſtrahdaja un wiſus eewahktos anglus nodewa
lungam. Katram faimneekam bij jaſtrahdā preelfch lunga weemi

lihds trihs deenas nedekā. ARI pilī wifadi darbi bij jayadara semnekeem. Wineem lika parka tihrit grahwjus un dhkus, islabot pils seenaš, islabot ehkas, stahvet par fargeem. Us lunga pawehli tee islaboja zelus, par kuru leetoschanu tas wehlak no wineem pascheem nehma nodokkus.

Meera laikos fungam ar wina palihgeem un peederigeem bij garlaizigi. Laika kawekla dehk tee farikhkoja beeschi medibas. Medibu teefibas peedereja tikai fungem, un semneekam bij stingri

noleegts neween medit meschā, bet pat nogalinat meschastwehrus, tad tee nopoštija sehjumus. Semneek pat nedrihkssteja plaut plawni, eekams putni nebij isweduschi behrurus. Tapat wineem kusu zeeshot bij januskatas, ta lunga sandsetee sali haimnekoja pa wina tihrumu.

Sibm. 10. 12. g. I. semneeki pee laiku darba.

Bet kad lunga jahja us medibam, tad semneekam wehl bij jaet palihgā par dñineju un lunga ispreezas dehk janomin sawa pascha lauki.

Bet dauds postoschals bij preelsch semneeka otrs widus laiku fungu laika kaweklis — karsh. Kildam fungu starpa nebij gala un fungu meschonibas deht bij sageesch meerigajeem dorba laudim. Ktrs lungs, sakaitinots waj apwainots no sawa kaimina, eesahka loru, usbrukdams sawa eenaidneeka semnekeem, kurus tas waj nu nokawa waj saguhstija, lai wehlak sanenitu ispirkschanas maksu. Ko wa e a libdī aifwest, to panehma, bet ehkas nodedsinaja, sehjumus, dahesus isnihzinoja un apdijhwotu weetu pahrweh:ta par postaschu.

Gluschi dabigi, ta semneeks, pastahwigi bihdamees no ispotischanas, meda sawu haimneebu nola dgi. Tadehl loti beeschi gadijas, ta vehz tat eem 2 — 3 gadeem bij nerachas gads un laudis zeeta badu. Tahdos gados maišes weetā ehda kolu misas, salnes, peles, schurkas, maitu. Bads noweda laudis pat lihds

zilweku ehſchanai: IX.—XIV. g. f. wehſtūrē nereti teek minets, kā iſbadojuschees ſemneeki ſahkuſchi ehſt zilweku galu. Badam parasti ſekoja brefmigas ſlimibas, kā mehris, kolera, hakaſ, no luxam mira tuhleſtſcheem zilweku.

Apspeeftā tauta ſaudeja zeribu uſ labakeem laikeem un gaideja tilk uſ paſtara deenu, kuru garidsneeki ſludinaja tuhleſtſchajā gadā pehž Kristus dſimſchanas. Tuhleſtſtaiſ gads pagahja tapat kā wiſi ziti: faule nenodſiſa un ſeme neſabira. Lai gan paſtara deenu neſagaidija un ſeme ar wiſu winas kannumu neaiſgahja bojā, tomehr jaunajā gadutuhleſtoli Wakar-Eiropas tantu dſihwē notika ſwarigas pahrmainas, kuras darba laudīn dauds maſ nodroſchinaja panefamaku dſihwi.

VI.

Pilſehtu un amatneezibas nodivinaſchanas.

Widus laikos fungu pilts beiſ wiſu gimenes un kareiwi bareem dſihwoja wehl dſimtszilweki, kuri nodarbojās ar daschadeem amateem. Tirdſeezibas tai laikā wehl nebij un wiſu wajadſigo preelſch funga, kā meera, ta kara laikos, pagatawoja wiſa dſimtszilweki — ta ſauktee muſchaz amatneeki. Sewiſchka ehla pilſ eelſchejā pagalmā ſtrahdaja laleji, eeroſchu laſitaji, audeji, drehbneeki, turpneeki, galb eeki un pat ſeltfaki. Seeweefchu puſe, ſem kundſes uſraudſibas atſal ziti amatneeki wehrpa un auða, kahrfa wilnu, iſſchuwa un apſchuwa wiſu mahju. Iſſweizigakos amatneekus kungs tureja aif atſlehgas, lai tee neaiſbehgtu. Dſimtszilwekeem-amatneekem bij fuhra dſihwe, wiſi pilnigi perdereja kungam, kurch wareja toſ pahrdot, apmainit, ar wahrda ſakot — darit ko grib.

Bei tahdeem amatneekem bij wehl amatneeki ſahbſchās uſ funga ſemes. Wini apſtrahdaja laukus un br'hwajā laikā no darbojās ar ſawu amatu, pee lam dalu no paga awotajeem preelſch meteem teem wajadſeja atdot kungam. Wajadſibas gadijumā toſ ſauza ari uſ pili ſtrahdat.

Ilu laiku katra mtiſchā tilk pagatawots wiſs preelſch dſihwes wajadſigais un nekas net ka ne rahrdots ne pirkts.

Bet pamasam ſchis noslehtgtaſ, jeb ta ſauktas naturalas ſalmneezibas rakſturs ſuhb. Gedſihwotaju ſlaita waixojas un

lihds ar to ang peeprafijumi pehz daschadeem produktiem. Ne wifur tos rascho peenahziga daudsumā. Weenā muishā ir dauds aramas semes, un ta tād dauds labibas; otrā ir labas plawas un tur tura dauds lopu; tresčā atrodas pee upes un lex dauds ſiwoju. Katra fainneeziiba zensħas tagad faww produktu pah-rakumu apmainit pret zileem, kuru tai truhfst. Atsewifħlaß muishħas fahl faww starpā tirgotees. Teek ißmainiti neween labba, lopi, wilna u. z., bet ari weetejjas mahjruhpneezibas produkti, un jaur to stipri ang peeprafijumi pehz amatneeku darba. Nungs reds, ka wiñam ißdewigati atlaiſt amatneekus pelnā nelka tos turet pee fewiż mahjās un barot. Atlaiſtajam amatneekam

Sihm. 11. Up jaundibinamo pilsehtu zet sehtu.

Ietru gadu bij jaatnes kungam sinams daudsums paſcha pagata-
woto preefchmetu; wehlak to weeta bij jamaksā nauða. Zitadi
winsch ar sawu darbu un yelau wareja rihkotees, kā tam patih.

Atlaistais, sinams, nepalīša sahdschā. Winsch ujmekleja
tahdu weetu, kura tas zereja sawus produktus wišlabāki pahrdot.
Par tahdu weetu ar laiku tapa tā fanktais tīrgus. Tīrgu
eerihskoja katra apgabala widū netahlu no klostera waj pils un
tas atradas sem winu apfārdsības. Uj tureeni fabranza tīrgus
deenās no apkahrtējam sahdscham laudis, lai pahrdotu sawus
raschojumus un nopirktu tahdas leetas, kuru paſcheem naw.
Pamasam tur zilweiķi ari sahka nometees uj dīshwi. Bisadi
amatneeki, weetejee un atnahzeji, sazehla ap tīrgus laukumu
sawus mahjollus un tā pee pils walneem iſzehlās wesela nometne.

Te apmetas tīrgotaji, kuri atweda prezēs no tāhleenes, un turpat atwehra fawu dārbnīzu ari no kunga atlaistais amatneeks. Ar laiku tāhda nometne wehl pīeanga, tai užzehla wišapkahrt valnus jeb sehtu un tā tīrgus weeta pāhrwehrtas par apzeetinatu zeematu, ko fawza par pilſeh tu.

Lai gan katra pilſehla bij atkariga no kahda kunga, kas nehma no tās eedſihwotajeem nodoklus, tomehr pilſehnekeem klabjās labaki par ūmeekeem-dsimtszilwekeem. Nodarbodamees ar tīrdsneeziбу un ruhpneeziбу tee ar laiku kluwa bagati un kungam daudſreis wajadſeja wīnu paſihdības, kad bij jarihkojas

Sīhm. 12. Widus laiku pilſehta.

už karu waj jaipēhrķas no guhstneezibas. Par tāhdeem paſalpojuimeem pilſehneeki eeguwa daſchadas teesības. Gadījumos kungs dewa teem personigu brihwibū, un wini tad wareja dſihwot kur gribēja un riħkotees ūwabadi ar fawu mantu. Tee tiča atšwabinati ari no daſchadām klausham un teem bij jamakša kungam tikai ūinama naudas suma.

Ari pilſehtas eekſehjās darischanas pilſehneeki pāhrſinaja paſchi. Žau ſen, XI. g. ſ. Italijs, Franzijas un Wahzijas bagatajām pilſehtam zaur nemitigu ūihnu un naudas upureem iſbewas tilt no kungi aſbildneezibas valā un eekarot paſchwaldibū. Tāhdai brihwai pilſehtas ūabeedribai, komunai, bij lihbīgas teesības ar kungeem.

Ar brihnishanoš un duſmam „augſtee“ nowehroja „ſemo“ amatneku paželſchanos. Kahds wahzū biſlaps, kürſch XII. g. ſ. bij apmeklejīs brihwu Italijs komunu, bijis breesmigi uſtraukti, ka tur „ſemas kahrtas laudis, pat nezeenigee amatneeki, eeguhſtot augstu ūahwokli“. Un wina darba beedris Franzijā tai paſchā laikā wahrdū „komuna“ uſſkata par „jaunu, negehligu wahrdū“, ſem kura ūlehpjotees bijuſcho wergu atšwabinaschanas no nodokleem un klausham. Garidsneeziiba pīepraſa, lai tee kungi, kuri ūwehrejuſchi komunas brihwibas eewehrot, lauſtu fawu ūwehraſtu,

jo taħda kahrtiba efot „pret wiſeem baſnizas un ſwehto teħwu kluumeem”...

Ne wiſur pilſehtam iſdewas eelkarot paſčwaldbi. Leelakà daħla valika sem ta kunga waldibas, uſ kura jemex atradas pilſehta, un tika pahrwaldilas no wina weetneekeem.

Bet ari tur eedſiħwotaji it ka nopirka fawu briħwibu no kunga, un iſnemot finamas nodewas, ne jaix fo nebiż no wina atkarigi. Widus laiku pilſeħta bij latram kreetnam strahdneekam gejx uſ briħwibu un pahrtizib walā. Wiſur waldija likums, ka d'simteżżejwels, kuxx ġeġijs pilſeħta patweħrumu un kuru wina kungz gada un weenas deenax laikà naw prasijis atpaka, luuħi briħws. „Pilſeħtas gaifs dara briħwu,” flan taħda widus laiku paruna.

Widus laiku pilſeħtas maſ liħdinajas tagadejäm pilſeħtam. Katra zilweka d'siħwe tur bij stingri eedalita: peħż torna swana fahfa un beidja darbu, a'wehra un aiffleħdja pahrdotawas, nodseħħsa namos uguinis. Sewiſħki likumi un noteikumi noteiza latra pilfona darbibu un mahjas d'siħwi wiſos fil-kumos. Taħda pat stingra kahrtiba pastahweja ari prekejx amatneekeem.

Pilſeħtam dibinotees, kakes amatneeks wareja nodarbotees ar fawu amatu peħż fawas patiħschanas. Peeprasiġumi peħż wiha darba produkteem ainga un darba bij daud. Weħlak, kaf pilſeħtu briħwiba un pahrtiziba peewilla arween waixi amatneeku un taħdu, kaf weħlejjas amatu mahżiħees, agrakee eemiħ-nekk jentas nodrošchinat few darbu un pelnu un neattħawa eenahzejeem strahdat weenu waj otru amatu.

Wiſi pilſeħtas amatneeki peħż fawas nodarbošħanas ġada-ljus beedribas, kaf fauktaż żunfts. Tilai tas, kaf pedereja pee junfts, driħksteja nodarbotees pilſeħta ar finamu amatu.

Katra junftei bij faww statuti jeb nolikumi, kuri stingri noteiza amatneekam, ka tam jadsiħwo, zit ilgi tas driħkst strahdat, ar taħdeem riħkeem un taħdas prezzi tam jarasho.

Isweħlekkie junftu weżakkee luuħkojas uſ to, ka wiſi noteikumi teek iſpilditi, staigajha apkaħrt pa darbnizam un pahrraudsija darbus. Neweens nedriħksteja strahdat deenā ilgħaki par noteikto laiku. Biż noteikts, zit meistaram driħkst buxt palihgu un zit negatawu materialu tas driħkst uスピル apstrahda fħan. Aisleedsa leetot pee darba taħdus sewiſħkus, jiteem nepażiħstamus riħķus.

Wiſi ſhee noteikumi bij iſdoti, lai uſturetu zunftes lozeklu ſtarpa weenlihdsibu un nodroſchinatu wiſeem peeteekofchu peļnu.

Katra zunfte ruhpejās ari par to, lai zunftes lozekli nedaritu tai kaunu ar ūlktu darbu. Pirms raschojumus pahrdewa, tos apluhkoja zunftes wezakais. Winsch tos ruhpigi apſkatiſja, un ja atrada par labu, uſspeeda teem zunftes ſehgeli, bet ja par nederigu, tad tos iſnihzinaja. Kats ūlweks wareja ſekot amatneeka darbam, jo darbniza bij eelas puſe un meiftaram wajadſeja strahdat atklahiti — pee walejām durwim waj pee loga. Ja amatneku peelehra pee krahpschanas, tad to ſodijs un nereti peefehja pee kauna ūtba wiſeem pilſehtnekeem par apfmeeklu. Anglijā wainigajam maiſneekam uſlahra maiſes ūkuli ūkuli un tā to wadaja pa pilſehtu aplahrt.

Zunfte apſargaja ūtba lozeklu intereses un ruhpigi rau-
dījās uſ to, ka pilſehtā nenodarbojas ar amatu tāhdi ūlweki,
ķuri nepeeder pee zunftes. Aci atſewiſchām zunftem wiſu darbi
bij ūtingri nodaliti. Kālejs, peem., nedrihkssteja ne pagawot, ne
iſlabot atſlehgū, — tas bij atſlehdſneeka daibis. Drehbneeks
nedrihkssteja pahrtait ūpnehtatas drehbes, — preelsh tam pastah-
weja lahpitaju zunfte. Tāpat ari kūrpneekam, kūrſch pagatavoja
jaunus apawus, bij noleegts nemt lahpischana wezus.

Wiſa amatneeka dīhwe noriſinajās zunftes robeschās.
Zunftes lozekli apweanojās it kā weenā, zeeſchā, darbigā gimenē.
Zunftes statutoz bij teikts, ka winas lozekleem jaufluhko weenu
otrū, un jadſihwo miheſtibā un draudſibā, kā brahleem, jaif-
wairas no ūldam un apwainojuemeer. Un amatneeki ari turejās
zeeſchi kōpā, valihiſeja ūtweem ūlimajeem un nabadiſigajeem
beedreem, buhdami kōpā kā preekos, tā behdās. Katrai zunftei
bij ūtws ūtwehtais par apſargatoju un wiſi wiņi ūeedereja pee
weenas draudſes. Uſ miruſchā beedra behrem ūapulzejās wiſi
„brahlischī”, pahrlahja pahr wiņa ūahrku ūegu ar zunftes wapeni,
paradija to lihds ūtām un ruhpejās, kā par miruſchā dwehſeli
tilku noturetas wajadſigas aifluhgschanas.

Katra zunfte bij ari — kāra ūpēla nodala. Kad eenaid-
neeks apſehda pilſehtu un torna ūtwa ūtwinas aizinaja wiſus pilſonus
pee eerotscheem, tad ari zunftes dewās ūtājā ūtba wezako
wadihā. Pat brunineeki brihnijās, zīk paſchaisleedſigi ſhee

widus laiku amatneeki mehb̄sa aissstahwet d̄simtenes pilsehtu.
Tee wairs nebija agrakee apspeestee kungu wergi.

Amatneeki isturejās tagad ar sinamu pafchapsinu, jo tee
bij pratuschi nostahdit sawu darbu angstā godā. „Bilweki ir
raditi preefsch darba, tāpat kā putni preefsch laischanās,” tā saka
tahds widus laiku rakstneeks, „un amatneekam, kas strahdā sawu
darbu, peenahkas tahds pats gods, kā angstas kahrtas zilwekeem
un garidsneeleem.” Kā brukineeks sawu schlehpū, tā amatneeks

Cihm. 13. Widus laiku amatneeki.

nehſā wifur līhd̄s sawus darba rīhkus: kalejs — ahmuru, drehb̄-
neeks — schlehrs u. t. t. Winam ir saws junftes wapenis
un saws junftes karogs, wahrdū ūkot, winsch ūwi ūkaita par
„darba brumineku”.

Bet, kā pirmatnes ūbeedriba, tā ari junftes bij amat-
neekiem par ūwehtibū ūkai ūlgī, kamehr ūaimneežīkā dīshwe
wehl nebij ūipri attīhstījujēs. Wehlak ūahkas ūita ūahrtiba un
stiprakee junftes ūozekki ūsleetoja junftes, ūai apspeestu wahjakos
un eeguhtu wairak bagatibas.

Jau agrāk meistars nestrāhdaja weens, bet peenehma few
sehnu jeb jaunekli, kūršch strāhdaja prastos darbus un tāi paschā
laiķa mahzijās ari amatu. Winsch pee meistara eenehma tahdu
pat stāhwolli, kā kāps pee semneka: tas pa pusei pedereja pee
faimneeka gimenes un lihds ar ziteem gimenes lozelēem atradās
sem gimenes galwas — meistara, aibildnezzibas. Winsch strāh-
daja kopa ar meistarū un par darbu fanehma pusi, sliktakā
gadijumā trefchnu dalu no pelnas. Winsch diwos — trijos
gados it weegli wareja sakraht lihdselkns, lai pats waretu
palikt par meistarū un atwehrt fawu darbnizu.

Izdevumi weikala usfahkschanai nebij leeli: agrāk darba
rihki bij ūoti weenkahrshchi un tee nemaksaja daudz. Ūoti beeshi
strāhdneels tos pagatawoja jau pats mahzidamees amatu. Kad
amatnezziba pilsehtas tikko sahka attihstitees, amatneekem nebij
jagahdā pat par apstrāhdajamo materialu: winsch nestrāhdaja
preelshch pahrdoschanas, bet preelshch pastelletaja; amatneeki tad
wehl nepahrdewa fawas prezēs, bet pahrdewa fawn darbu, fawn
mahkslu. Tadehk winsch dabuja wajadīgo materialu latrreis no
pastelletaja: kurpneekam atnese* ahdu, galdneekam — īkuš,
wara īalejam — waru, alwu u. t. t. Ar wahrdū fakot, pahreja
no sella stāhwolka uj meistarū bij ūoti weegla. Tadehk ari
zunfts tos maſ atdalija nost weenu no otra. Sellī lihds ar
meistareem pedalijās pee kopejām dīlhrem, kuras tika farikhotos
finamā zunfts krodsina, wineem bij kopeja kāpe, kopeji tees-
neschi, un sellis nejutās zunfts nemaj kā sweschnecks.

Ari mahzellis dīhwoja pee meistara kā wina dīsimtais
lozellis. Teesa, winam gan beeshi nahzās juhst meistara smago
roku un ar winu apgahjās deesgan slitti. Bet ari gruhtos bri-
schos tam par meerinajumu dereja apsina, kā labi zenschotees,
winsch pehz dascheem gadeem pats kluhs par meistarū un buhs
patstāhwigs.

Ar laiku, pilsehtu ruhpnezzibai attihstotees, tas wiſs pah-
groſſijās. Arween wairak pilsehtu un sahdschu eedīhwtotaji pee-
rada pirkł to, kā agrāk paschi pagatawoja fawā faimnezzibā.
Pehz amatnezzibas produkteem bij pastāhwigi preprāfijumi un
patstāhwigee meistari sahka strāhdat teeschi preelshch pahrdoschanas
paschi ar fawu materialu. Kad meistars wairs nepahrdewa fawā
darbu, kā agrāk, bet fawas darbniņas iſstrāhdajumus, iſstāhdidamus

tos loga pahrdoschanai. Schis usnachmums to drihs ween padaria bagatu. Jo wairak tadehk meistar i puhlejas aissargatees pret konkurrenteem. Meistaru pilsehta bij dauds un wiati baidijas, ka sellu eestahschandas winu pulka war kaitet winu weikaleem. Tavehj tagad isdewa wisadus aprobeschovjumus, kas kaweja til drihs palikt par meistareem. Ne tilai par meistaru, bet pat par amatneeku tagad bij gruhti tilt: nodarboschanas ar amatu palika par fewischku preeschrozigib.

XIV. un XV. g. f. zunfts aisseedja eestahtees pee meistareem mahzibah tahdeem, luxu wezaki bij dsimtslandis jeb nodarbojas ar „prastu“ darbu, peem.: meldereem, ganeem, mahju sargeem. Ar scheem noteikumeem astuhma pee malas weselus barus semneelu, luxi wehl wairak ka senak fleidsas us pilsehtu, zeredami tur atraft patwehrumu, brihwibu un turibu. XVI. g. f. wisas leelajas pilsehtas ar neparastu ahtrumu peeang besdarbneelu slaitz, kureem nebij ne noteiktas nodarboschanas, ne pelnas.

Bet ari tee, kas wehl drihkssteja mahzitees amatu, netika wis til drihs par meistareem. Meistaru intereses tagad bes mehra pagarinaja mahzelli gadus: lai eemahzitos, peem., brahki taisit, wajadseja strahdat pee meistara weselus desmit gadus . . . Lai eeguhtu meistara wahrdi, sellim bij jausrhda fewischki „preeschishmigs“ darbs, kura pagatawoschana dahrgi mafaja un atnehma dauds laila. Pee tam par spreedejeem bij, sinams, meistaru preeschstahwji, un zilf taisnigi bij wian spreediumi, to mums rahda sellu nemitigas suhdsibas. No jaund meistara daschus zunfts peeprafija eestahschandas naudu, dahwanas spreedejeem un bes tam us wina rehkina tika sarihlotas dsihres wiseem zunfts lozelieem. Bes wisa ta zunfts prafija, lai selli daschus gadus jeko aplahrt un „labasi eepasjistas ar amatu“, bet pateesibas tas tika darits tadehk, lai nowiljinatu sella eestahschanos meistarn lahtu.

Par meistaru palikt tagad bij gruhti ari tadehk, ka darbnizas eerihlofchana mafaja dauds naudas: wajadseja telpu, wajadseja oegahdatees materialu, ari darba rihti bij dahrgaki. Beeschi notka, ka meistara teessibas eeguwiwschae selli palika strahdat pee sawa faintneeka, jo teem nebij lihdsellu ussahkt patstahwigu weikalnu.

Amats un darbniza pahrgahja no tehwa us dehlu un meistara wahrdas, tapat ka darba rihti, palika gimen. Amatneeki

geschi nodalijas ūwā starpā: ūimneki — meistari noschlīhras
nost no ūelle un mahjelkem (burscheem). Agrakas weenprah-
tibas ūinu starpā wairs nebij, tas weetu eenehma ūchelschanas.

Kahdreib meistars bij galwenais strahdneeks un strahdaja
kopā ar ūawu palihgu — selli. Tagad tas tilai usraudsi ja
strahdneekus un paſlubinaja tos. XV. g. f. daschās zunfles pat
noleeds meistareem paſcheem strahdat. Agrak meistars, pabeidjis
darbu, dalija ūawu pelnu ar selli. Tagad wiſch ūenzhas no
sellu algas norant pehz eeſpehjas wairak preeſch ſewis. Sellu
algu nosaka zunfles wezalee un pehdejoz eezel meistari no ūawa
widus. Ta tad meistari paſchi ſpreesch, zil wiſi ūaweem strahd-
neeleem maſjas un wiſi, ūinams, nedaris paſchi ſew vahri. Pee
tam alga teef noteikta daudis gadus uſ preeſchu, — gadus 20—30,
daschreis pat uſ „weenmehr“. Ja sellis mehginaja ar meistarū
paſlrgotees, tad tam aifleedja zunfle strahdat. Dīhwe ūluwa
arween dāhrgata un uſ preeſchu noteikta darba alga pilnigi
iſpostija strahdneekus. „Meistarū lablahjiba“, ta ūala kahd
wahju wehſturneeks, „galwenām ūahrtām dibinajas uſ nepeete-
koſhi ūamalkata ūellu darba, ūuri ar ruhpem raudſijas nahkotnē“.

Agrak strahdneeks — ūellis ehda ar ūawu meistarū pee weena
galba. Bet jau XV. g. f.
ſchi eerascha iſſuhd. Meis-
stars gr. b eetaupit uſ ūellu
pahrtikas un tadehk dod
teem ehst atſewiſchli un til
ſlitti, ta ūellu paſtahwigi
ſuhdsas. Meistari wairs
nelaisch ūellus zunfſchu
krodiſnos uſ dīhrem, jo ar ūihm. 14. Widus laiku ūurpneeka ūellis.
ūawu strahdneeku blakus ūehdet tee tura ūem ūawa goda.

Bet ūelli wiſ neifturas pret ūaweem apspeedejeem weenal-
dſigi. Wiſi ar meistareem uſ ūahk zīhau. Meistari noleeds ūelleem
ſaweenotees beedribas preeſch kopigas zīhnas un iſdomā preeſch
nepaklaufgojeem wiſadus meschonigus ūodus. Danzigā XIV. g. f.
beigās ūtreikojoſcheem ūelleem tika nogreestaz auſis; Lionā ūtreiko-
tajeem ūeſpreeda neween zeetumu un iſſuhtischanu, bet pat
nahwes ūodu. Tomehr ūelli no ta nebihstas. Wiſi paleek pee
ſawām prafibam un zīhnas til ilgi, kamehr teem atlauj eestahteeſ

beedribās un atzel wijsus pastahwojchos likumus pret wineem. Wini eeguhst teesibu teefat paschi sawus beedrus, wineem war buht paſcheem ſawa ſapuljeſchanas weeta — krodiņſch un ſawa kafe. Kafe eenahk lihdſekki no beedru un ſoda naudam; ar winas peepalihdsibu uſtura krogū, palihds zelojoſcheem, ſlimeem un nabageem beedreem.

XV. g. ſ. beigās ſelli ſaweenibās iſplatas pa wiſu Wahziju un Franziju.

Belodami ſelli pa daschadām pilſehtam eepaſihiſtas weens ar otru un zaur to ſaweenibū noſihme kluhſt wehl leelaka. Bej tam darbnizas, wiſas ruhpneezibas un lihds ar to ari weſelu pilſehtu uſplaufſchana attarajas tagad no wineem — ſcheem algas strahdneekeem. Kad wini wiſi, ka weens wihrs, meta darbu pee malas un gahja no pilſehtas ahrā, tad ſaimneekeem bij jaapekahpjaž, jo jaunu strahdneekeu nebij kur nemt.

„Sellem wiſur bij ſaweenibas, kuras ſawā ſtarpa ſafinajās“, — ta ſtaħħta wiñu ſaweenibū wehſturneeks, — „ſellus nekaſ neſaiſti ja pee tās pilſehtas, kurā tee dſiħwoja un strahdoja. Peeraduſchi zelot, wiñi ilgi nedomadami, ſalita ſawn zela ſomu un dewas zekā. Kad gabijas ſadurſmes ar meiſtareem, wiñi, ne briħdi neſchaubidamees, ſwilpodami un dſeedadami bareem ween gahja projam un apmetas zitā pilſehtā. Tur wiñi dſiħwoja beſdarbibā un pee meera ſleħgschanas wiñu pilſehtai bij jaſamakſa par wiſu, ko tee bij noteħrejuſchi. Pateizotees taħdat weenprahħi, no zitām pilſehtam nenahza ſelli strahdat ſtreikotaju weetā un pehdejee gandrihs arween uſwareja“.

Ir uſglabajuschas ſinas par pirmo waħzu ſelli ſtreiku, kuxx ħorifiňajās 1350. gadā Speieras pilſehtā. ſelli nebij meerā ar ſemo darba algu, kura pee tam wehl tiča iſmalata preżes. Wini atrada par netaifnu, ka ſtriħdus ſtarp meiſtareem un ſelleem iſſchlix meiſtaru, bet ne ſelli prekeſtahwji. Kad jundte atteižas iſpildit wiñu prafibas, tee wiſi weenprahħi aigħahja no pilſehtas projam: meiſtari palika beſ strahdneekeem un teem wajadseja padotees. Zaur ſħim pirmajam ſekmem uſmudinati, pehj 12 gadeem ſelli ſariħloja ottreis ſtreiku un eelaxoja atlal ewewħrojami augħtakas algas.

Lihds ar to, ka pilſehtas attihſtijas ruhpneeziba, atteižibas amatneeku ſtarpa groſſijas. Kadās arween leelaks flait s taħda

amatneeku, kuri nespēhja eerihkot patstahwigas darbnizas un kureem wišu muhschu par algu bij jastrahda pēe meistara. Tā tad mantas finā amatneeki dalijas usnēhmejos, kureem piedereja pilnigi eerihkota darbniza un lihdselti apstrahdamā materiala eegahdaschanai, un — algas strahdneekos, kureem ūho raschofchanaš lihdselku nebij un kuri tadehk pahrdewa sawu darba spehku ziteem.

Ruhpneežibā nodibinajās kahrtiba, kas atgahdinaja muišchneeku dsimtsaimneezibu: strahdneeks, kuram nebij ihpaschuma, usmekleja few kahdu ūaimneeku un atdewa tam sawu darba spehku.

VII.

Manufakturu un fabriku iżzelħchanas.

Jo wairak pilsehtas attihstijas ruhpneežiba, jo leelaku ūwaru un nosilhmi eeguwa bagatneeki. Jau ap XVI. g. f. tirdsneežiba starp Eiropas walstim bij ļotti attihstijus. Holandei ween tirdsneežibas ļugu bij ap 10.000 un wina no Anglijas ween iżweda katru gadu ap 200.000 gabalu daschadu audumu... Bagatakee amatneeki jau sahla pahrdot sawus raschojumus tħallu ajs d'simtenes robesħam. Sinams, ļatrs meistras pats newadaja uj taħlajeem tirgeem sawus raschojumus. Ar to nodarbojās u spirzejs, kursch bij kahds bagataks amatneeks. Weħla k u spirzejs salafija tos amatneekus, kureem nebij darbnitħu, dwea teem darba leelas, materialu, malfaja algu, un iżgatawotās prezzes tas pehz tam ar leelu pēlnu pahrdewa. Tā amatneeki, kuri strahdaja uj wina pastellejuma un pēe wina materiala, ar laiku sandeja sawu patstahwibū un luwa par u spirzeja strahdneekem.

Uspirzejs par to ween doma, kā waretu wairak pēlnas eeguht no sawa ujsnehmuma. Schis ruhypes dsen to ujsmellet leħtus strahdneekus. Pilseħta d'siħwe ir-dahrga un zunfies weħl apfargħa amatneeku intereses un tadehk te par darba spehku dahragħi jaħrafha. Sahħas pawiżam zita leeta. Tur zilweli pahrekk no semkopibas un amatneeziba ir-tilai blakus eenehmumu awot. Tur nar ari zunfies aprobesħoju: ļatrs war strahdat kahdu amatu tik għid. Tapeħażżejj ari sche darba speħħek dabujams par ļotti mašu atalgojumu. To wišu u spirzejs it labi ġiñi, un salihgħi few strahdneekus saħħas. Wadmalas u spirzejs, peem, dwea saħħas audejam uj parahda d'sijas, wilnu un darba riħxus, bet par darbu malfaja, sinams, ļotti maſ. Dasħos gadu desmitoż

fahdschas pahrwehrtas par ruhpneezibas apgabaleem un tur
kgatawoja leelako dalu no tas wadmalas, kuru uspirzejs isweda
us ahrsemem. Pahrwesdams audeju stelles us fahdschu, uspirzejs
pamajam ispostija pilsehtu amatneekus.

„Dauds kreetneem audejeem,” ta stahsta fahds XVI. g. f.
angku wehsturneeks, „bij jamet faws amats pee malas un tee
palika par nabageem.” Agrak turigeem amatneeki, kureem bij
bijuschas patstahwigas darbnizas, tagad issalkuschi, noplifuschi
lihdi pa eelam, un ta schehlastibu luhdsja darbu . . .

Bagatee usnehmeji isgudroja arween jannus lihdsellus, ta
padarit lehtaku to pretschu raschofchanu, pehz kuram bij wairak
peeprafjumu. Ta XVII. un XVIII. g. f. iszehlas jauns ruhpnee-
zibas weids, kuru nosauz par manufakturu. Tagad usneh-
mejs nedod wis wairs darbu us mahjam lihds, bet sapulzina
krahdneekus we nas telpas un leek teem tur strahdat. Latrs
krahdneels dara fahdu dalu no darba un drihs ween eewingrinaz
ta, ta war scho da bu padarit loti ahtri. Darba dalischana slarp
wairakeem strahdneekeem paleelinaja darba raschigumu. Tas bij
preeksch usnehmeja loti isdewigi: darba algu nepaangstinot, winsch
tagad eeguwa wairak pretschu. Bil da b's paleek raschigaks zaur
darba dalischana, to rai da feloschais peemehrs: „Pee kneepadatu
pagatawofchanas strahda weseli 18 strahdneeki. Weens sleepj
dranti, otrs yataisa to taifnu, treschais nogludina, zeturtais fa-
greesch gabalos, peektais sagatawo galu preeksch galwinas, festais,
septitaiz, un astotaiz pagatawo galwinu; zits strahdneels us-
sprausch galwinu, zits to nospodrina un atkal zits sadur kneep-
adatas papira strehmeli. Es redseju manufakturu, kura tikai desmit
krahdneeku, ar wisai slikeem darba rihleem, pagatawoja latru
deenu 48 tuhstoschi kneepadatu, t. i. 4800 latrs. Ja latrs no
krahdneekeem stra datu atsewischli no ziteem un neeewingrinajees,
tad winsch, laikam, nepagatawotu ne 20 gabalu.” Ta raksta
fahds sinibu wihrs.

Kur strahdneeka darbs padarits til weenkahrfs, tur it weegli
zilweka roku w. eti war isleetot fahdu mechanisku rihku. Ta manu-
fakturna, fabalidama sa eschgitu darba prozesu us atsewischlam,
weenkahrfscham dalam, sagatawoja angligu semi maschinu isgudro-
fchanai. XVIII. g. f. ruhpneeziba bij wiswairak attihstita Anglijas;
tur ari parahdijas weens pehz otra wefela rinda leelisku isgu-

drojumu. Pirmais išgudrojums bij wehrjamā mašchīna „Oschenni”, kuru 1770. g. atrada wehrpejs Hergrīws. Pēc dwine mā gadeem otrs wehrpejs, Samuels Kromptons, išgudroja wehl pilnigāku wehrjamā mašchinu: weenā pāschā mašchinā, sem weena zilwēka usraudības, greešas tagad līdz 120 spoles... Tālak nahja tāda pat mašchīna, dzenama ar uhdēni. Drīz parahdijās ari aushamā mašchīna. Beidzot, Oschemsā Natta tālka dīnejs pāvisam pāhrgrossija ruhpneezību. Tā ruhpneezības tautu dīhwē fākās jauns laikmets: tālka un mašchinu laikmets.

Jāuns, neredzēts radījums — mašchīna strahdaja ar tādu weenadību, isturību un aktrumu, ar tādu zilwēlam nebū eespehjams. Mašchīna nedīrdei paleelināja manufakturu raschōschanas spēju un tādehk tīla ruhpneezībā leetotā arween wairāk. Manufakturas, tapdamas leelakas, ar laiku pāhrwehrtās par fabrikām. Sihke amatneeku meistari nespēhja dohrgās mašchīnas eegahdatees, to labumu iſteitoja preeskā sevis tikai bagatee usnēhmeji. Sāzenstes strahdaschāna ar mašchinu mīstās neworeja n. pāvisam. Winsch ūkātri redīja, ka manufakturas un fabrikas nolauš galigi amatkneezību, bet tam nebū spēkla prototees jauneevedumeem. Kā lī tas buhtu karojis ar bagats usnēhmeju, kāram vīl pīlhēja waldiba. Pehdejāi preeskā karaspēkla, eerehdīnu usturešchanas un zeetolkschāu zelschanai bij wajadīgs dāuds naudas un ruhpneezībai un tīrbsneezībai attīstotees ta to wareja eeguht.

Waldibai bij išdewigi weiginat leelruhpneeku usnēhmumus. Francijā, peem., wajadīja tikai karala kāse eemakkat 300 franku, lat atswabinatos no wiseem jūnīschu apobeschojumeem. Tāhdām usnēhmejam bij teesības išgresnot sawu eestahdi ar karala wapeni un nosault to par „karala manufakturu”. Preeskā jūnīstes usraugeem tur durvis bij aisslehgtaš: fabrikants bij atkarīgs tikai no waldibas inspektoreem.

Teem usnēhmejem, kuri eemakkaja kromim finamu naudas sumu, waldiba ijdewa finamas preeskārožības pretschu raschōschana un palihdīja teem eeriķot darbnizas. Ja tāhds tīrg tajs bij eeguwīs teesību išgatavot seles, F.antschu waldiba pauehleja piljehtu galwam un sahdschu wezaleem pīgahdat tīrgotaje ruhpneezības eestahdem besdarbneekus, — wiħreeschus, seeweetes un behrnus no 10 g. Bitā rojē tālba usnēhmeju saweeniba

eeguwa teesibu bahrkstis raschöfchot pa wisu karaka walsti; tuhkfoscheem seeweeschu palila bes darba un glahbas no bada nahwes tilai jaur to, ta eestahjäas manufakturäas par strahdneezem.

Ta jaunais ruhpneeziwas weids arween wairak isplatijäas, isnihzinadams agrakas junftes. Amatneeka masä darbnizina issuda; tas weetu eenehma milfiga lasarme — ar garu skursteni — fabrika; rokas stelles apklusa maschinäas trolfnä. Amatneeka meistara, sellu un mahzelku weetu eenehma bagatneels — fabrikants un fabrikas strahdneekli. Fabrika schos strahdneekus sawilla tuhkfoscheem ruhpneeziwas pilsehtas, un ta pamašam radija tagadejo fabriku un pilsehtu strahdneeku schiru.

VIII.

Dsimtszilwelku tahkalaïs liktenis.

Nodibinotees amatneezibai un rodotees ruhpneezibai Eiropas tautu faimneezislä un politifla dsihwä notika fwarigas pahrmainas. Ka trakojoschs frauts rauj projam no muhschu muhscheem meerä guloschos almenus, ta ari schis pahrmainas, kuras radas kaut kur tahku, leeläs pilsehtas, aissehra ari meerigos semneelus un pahrgrofija us laukeem tillab ta lauschu atteezibas sawä starpa, ta ari faimneezisko dsihwi.

Jau XII. gadusimteni nahk gabijumi preefcha, ta Eiropas walstis semneeli flehds ar faueem lungem lihgumus un eeguhst brihwibu. Kungi eelaidas tahdos lihgumos speesti no naudas truhkuma, ta ari no bailem, ta semneeki aisebehgs us brihwajam pilsehtam, kuras ilgu laiku wisu behgkus weesmihligi usnehma un dewa teem eespehju usjahlt labaku dsihwi. No lunga waras atswabinatee dsimtskaudis apnehmas malkat sawam agrakajam ihpaschneelam katu gadu sinamu naudas sumu agrako nodewu un klauschu weeta. Par to katres no wineem fanehma no lunga leetoschanä semes gabalu, un schis semes gabals, tapat ta mafoßhanas, pahrgahja no tehwa us dehlu.

Sinams, tahda lahrtiba nodibinajäas tilai daschäas weetäas un ne wiſur wina pastahweja. Zitos apgabalos dsimtsbuhjhana bij laiduse til dsilas satnes, ta semneeku stahwoillis ar katru augumu kuwa flitaks, ta tas, peemehram, bij ari pee munis Baltija.

Lihds ar ruhpneezibas un tirdsneezibas attihstibn pilsehtas, auga ari widus laiku jilwelu, fewischli angstalo kahrtu — lunga un gäridsneeku präfbas. Weenigeer eenahlumi teem bij no semneeleem, un kad lungi peerada pee gresnas dsihwes, tad tee sahla sawus semneekus wairak apspeest. Nodewas paleelinaja, un tur semneeki täs mäksaja naudä, tur mäksu paaugstinaja un isdomaja wehl daschadas jaunas mäksachanas, peem., peespeeda täs mäksat par mescha leetoschanu, kas agrak nebij jadara.

Ari tad semneeleem nebij nelahda preela, kad winu lunga sekodams laika garam, sahla interesetees gar ruhpneezibu un lehras pats pee fainneeloschanas. Kad starp walstim nodivinajäss plafsha tirdsneeziba, tad ari labibai weenmehr bij virzeju deesgan. Ari pilsehtneeki virla lauzineeku raschojumus: wini paschi nödarbojäss, kà sinams, ar amatneezibu un tirdsneezibu un sem-

Silm. 15. Wahzu sahdjäha XVI. g. f.

neekeem wajadseja teem peegahdat ehdamus produktus. Un samos ihvoeschneeks, labi aprehkinadams to pekku, kuen tam wareja eenest labibas pahrdoschana, gentäs paplaschinat famus tihrumus. Agrak tihrumos isauga tklai til dauds labibas, zik täs lunga gimenei, ta tuwineeku un faines laudim wajadseja. Kad semes augku wiham newajadseja dauds. Tagad, kad lunga bij nödo-

majis labibu pahrwehrst felta, tihrumi nekad newareja buht preefch wina deesgan leeli. Tapehz tas atnehma few preefch tihrumeeem semneeku semi, kovejas plawas un ganibas. Lihds ar to peauga ari klauschi, kuri semneekeem bij jaatstrahda funga laukos. Agrakos laikos algas strahdneeki bij gruhti dabujami un fungam ne latreis bij preefch wina algoschanas deesgan naudas.

Bagatee un lepnee pilsehtneeki ar laiku ari usmetas par semneeku apspeedejeem. Wehlak, lad semneeki, atswabinajuſchees no fungu waras, nometas pilsehtas uſ dſihwi, pilsehtneeki ar nizinaſchanu noskatijsas uſ „lauginekeem“ un ne tik ween nedomaja wairs wineem palihdset, bet pat wiſadi zentas aprobeſhot to brihwibu. Karodami ar bruxinekeem, pilsehtneeki bes ſchelastibas iſpostija cenaidneeku fahdschas. Daudſreiſ wineem paſcheem ari bij ſawi dſimtslaudis un tahda kahrtā pilsehta, kas gruhtā zihna bij atswabinajuſches no muſchneeku waras, pate palika par apspeedeju, par apkahrtejo fahdschu „fungu“ un waldneeku.

Schelofchanas par gruhto dſihwi atſkan wiſas ſemēs. „Mehs loti teekam apſpeeti ar klausham, kurus deenu no deenā ſkuhſt leelakas un gruhtakas,“ ta ſchelojas ta laika wahzu ſemneeki kahda ſawā luhgumrakſta. Un pateſi, daſhos apgabaloſ bij jaſalpo fungam ſeſchaſ deenā nedelā. Sawu lauku ſemneeks wareja apſtrahdat tikai ſwehtdeen, atduſas deenā un gaiſchajas mehneſha naftis. „Neweenam ſemneekam,“ ta teikſi tahlač tai paſcha rakſta, „naw teefibas medit meſchos un laukos un ſwejot upes un ſtrantos. Bes tam ir loti gruhti tift pee malkas, jo muſchneeki ſagrahbuſchi wiſus meſchus ſawas rokas un mums malka japehrk par dahrgu naudu.“

Zitadas, kaut gan ne maſakas gruhtibas pahrzeeta angku ſemneeki XVI. g. f. Anglijā agrak iſnižinoja dſimtsbuhschanu, neka gitas ſemēs. Lībdams pee brihwibas, ſemneeks tur tomehr ſandeja ſemi. To ſemi, kuru wiſch pats un wina ſentschi bij apſtrahdajuſchi, panehma muſchneeks. Un muſchneekam daudſreiſ bij iſdewigaki iſdot to tūrigajeem arendatoreem, kuri maſfaja wairak un kahrtigaki neka ſihke ſemneeki. Ta daudſi ſemneeki tika atrauti no dſimtenes laukeem un palika par beſſemes ſtrahdnekeeem. Weena dala ſalihga ſtrahdat pee ta paſcha arendatora,

luram muischneeks atdewa wina semi, otrs aifgahja us pilsehtam. Sevishki dauds semneeku nobrina no semes XVI. g. f., kad Eiropā pazehlās wilnas zinas un leelee muischneeki, — „lendlorbi”, — atrada par ijdewigaku nodarbotees ar aitkopibu. Lendlordam tagad wajadseja dauds semes, semes bes laudim, — ganibas. Ar scho noluhtu tas atnehma semneekem pławas jeb weenkahrschi ajsdina tos projam un dahrsus un tihrumus pahrwehrtia ganibas. Tahda kahrtā trihsdefmit gadu laika tila isnihzinatas 50.000 semneeku faimneezibas. „Scheem nabageem,” — ta stahsta par ispostitajeem semneekem kahdz ta laika rakstneeks, „feeweetem, wiherescheem un behrneem, weselām gimenem, ijdsehtam no faweeem laukeem, nebij kur galwu nolikt. Aita aprija zilweku.”

Ari walsts waras peeangshana nenahja semneekem par labu, jo wina tos ne til ween neatfwabinaja no wežam nastam, bet uskrakwa wehl jaunas. Tagad tilai muischneeki ihsti nostiprinaja sawas teesibas us semi un zitu ihpaschumu. Pruhfija, peem., walsts apstiprinaja muischneeki teesibas us semi un us semneeku darbu. Muischneeki bij „karaka deenestā”, no teem fastahweja kara spehla jahtneeku pulki. Algas wini par sawu deenestu nedabuja, bet karalis wineem dahwinaja, suhkojotes pehz nopolneem, leelatus waj masakus semes gabalus. Bet no semes ween muischneeks newareja pahrtikt. Pee tas klaht bij wajadsgs zilweka darbs un tadeht muischneeks melleja darba spehku, Semneeki, palikuschi bes semes un speesti no truhkuma, beeschi ween greešas pehz palihdsibas pee apkahrtjeem muischneekem, ko, sinams, tee ari neleedsa, ja semneeks apsolijas teem kalpot. Reis palizis par muischneeka paradneeku, semneeks us wiſeem laikeem nokluwa wina wehrdsibā. Paradu tas newareja samaksat un katu gadu bij jaaisnemas no jauna, lai waretu samaksat walstij nodoklus. Paadi saistija semneeku pee muischneeka, kuxsh wareja pehz potikas cihkotees ar wina darba spehku un lika tam strahdat sawos tihrumos. Pamašam leelaka daka semneeku nokluwa tajdā aksaribā, kas nemas neatflikas ^{no} werdsibas; no tas tee wareja wehl glahbtees tilai zaur beigshchanu. Beeschi ween wini atstahja weenu muischneeki un aifgahja pee zita, kur bij labaka dījhove. Muischneelam semes ween bes semneekem, nebij ne no kahdas wehrtibas. Winsch fuholejas Valde.

par semneeku behgshann waldbai, lura arween nahza tam palihgā.
Ar fewischleem likumeem waldbia atkal saftija semneekus pee
Semes un nodewa tos pilnigi muischneeku warā.

Wehlak, tad galwenais karaspohls nepastahweja wairs no
jahntneeleem, bet no lahjneeleem, tad muischneeleem wairs nebij
karalim jalalpo. Bet sawas teesbas un preelschrojibas muisch-
neeki patureja un joprojam eeguwa arween jaunus labumus.
Kreewu muischneeki, peem., XVIII. g. f. Heigas bij pawisam
atschwabinati no lara deenesta. Bet lihds ar to wineem dahlwinaja
dauds jaunas preelschrojibas un wehl wairak paplaschinaja un
nosliprinaja winu waru pahr d'simtszilweleem. Muischneeks
wareja fodit sawus semneekus ka griveja, wareja tos aissuhit
pat us Sibiriju. Semneeli nedrihlesteja pat par muischneeleem
suhsdetees un nepalkausgos fodija ar rihlestiem un muhsch
katorgu. Semneeli tagad bij muischneela ihpaschums, lursch
wareja tos pahrdot waj nu weselam gimenem jeb pa weenam,
wareja tos nospehlet us kartim, samalsat ar wineem paradus,
aisdahwinat u. t. t.

Jan tila minets, ta lihds ar walsts waras preeangschann
peeanga ari semneeku nastas. Plaschajai walstij wajadseja tagad
lihdseltus preelsch eerehdneem, pastahwiga lara spchla, lara
wefchanai n. z. No kureenes schos l'hdseltus nemt, to nospreeda
fewischla eestahde, lura, sinams, eekluwa tilai muischneeku, ga-
ridsneeku un bagato pilsehneeku preelschstahwoji. Gewehrojot
sawu labumu wini zentas uskrant wijsas walsts nodewas un
malkashanas semneeleem. „Weenlahrschajeem laudim naw ne
weetas, ne balss teesbas Semes Sapulje,” ta stahsta anglis
Fletschers, lursch apraksta Kreewu walsts lohrtibu XVI. g. f.
„Bitam schiram, t. i. muischneezibai un gaidsneezibai, tur ir
balss teesbas un tee ruhpejas, ta tilai wijsas nastas nowelnu
us semneeleem.” Ta tas bij ari zitás walsts. No frantschu
karaka fasaultia Walsis Sapulje, kur semneeku preelschstahwu
nebij, arween zentas uslilt walsts nodollus pehdejeem.

Walstij preeangot un attihstotees isdewumi wairojas. No-
dolli, luri semneeleem bij jamalsä, patika arween leelaki un
padarlia pehdejos par nabageem. Naudas nodolleem peewenojas
wehl daschadas Naufhas, ta: schuhtes, jelu taiffschana u. t. t.

Sewiſchki gruhtti klahjās frantschu ſemnekeem XVII. un XVIII. g. f. Winus dſina weſt materialu kafarmu zelſchanai, wiareem bij karaka ihypachumos janofauſku purwi. Beſchi ween tos aiffuhtija pee darba ſoti taiku un uſ ilgu laiku. Bet pa to laiku ſemneeka ſaimneeziba, kurai galvenais ſtrahbneeks bij atrauts, puteja ahrā. Par ſchahdām krona klausham nemakſajā nekahdu atlihdsibu un ſemnekeem bij jagahdā ſew un firgeem pahrtika pa darba laiku. No ſlikas varibas un gruhta darba nobeidsjās daudſ lauſchu, ari daudſi apmira no ſlikteem darba apſtahlkeem.

Ari nodokki guhlās uſ frantschu ſemnekeem kā ſmaga naſta. Kronim paſtahwigi bij leels naudas truhkums. Karaka Ludwika XVI. laika preekſh galma lehla ween latru gadu tika iſdots no walſis lihdselleem ap 3 miljoni rublu. Preekſh weſelas arnijas augstačo un ſemalo eerehdau algam un penfjam ari iſgahja daudſ naudas. Besgaligeer kari aprija weſelus miljonus. Un karalis apkrähwa lauku eedſihwotajus ar jauneem nodolleem.

Semneekam wiſpirms latru gadu bij janomaſſa ſemes nodoklis, kura leelums paſtahwigi auga. Muſchneeziba un gaſidsneeziba bij no ſchi nodokla atſwabinati. Nodokli eewahzeji ari bagatajeem pilſehnekeem needroſchinajās mahktees wirſū, bet par to ſtingraki peedſina nodoklus no ſemnekeem. Kad nodokli eewahzeji newareja peedſiht no ſemnekeem noteikto naudas ſumu, tad gubernators dewas turpu ar ſaldateem. „Wini atnehma ſemnekeem wiſuſ lopus”, tā ſtahſta kahds frantschu wehſturneeks, „nepräſidami, kas ſamakſajis, kas ne, jo ſemnekeem bij weenam par otru jaatbild. Semneeku lopus pahrdewa, un ja eenehmums wehl neſedſa wiſuſ nodoklus, tad pahrdewa wiſu mahjas eedſihwi, noplehſa no nameem pat durwiſ un ſlehgus. Soditaji nelaunejās pat noahrbit ſemneeku buhdas, Iai pahrdotu halkus un laftas.”

Frantschu ſemneekam bij jamalsa ari daudſ neteefchu nodokli, t. i. nodokli uſ daſchadām pee dſihwes nepeezeefhamām leetam. Wiſeeneihſtakais no ſcheem nobolleem bij ſahls nodoklis. Sahli pahrdot bij weenigi teefba karalim. Sahls jenas nolika ſoti augtas un beſ tam waldbiba peespeeda katra walſis eedſihwotaju pirkli ikgadus ne maſak par 7 mahz. ſahls preekſh

katra gimenēs lozetta, kas wezaks par septineem gadeem. Pat nabadsiba no schi nodokla neatšwabinaja. Normandijā ildeenaš wareja redset, ka par sahls nepirkchanu aprakstija un pahrdewa mantu nabageem, kureem nebij pat ar ko maiši nopirk.

Kahds mahzits wihrs isrehkinajis, ka frantschu semneekam XVIII. g. f. heigās bij jaatdod kromim puſe no ſaweeem eenehmumeem. Bes tam winam mehl bij jamalša muichneekam un baſnizai, ta ka paſcham tam atlīka tik neeziga daļa, ka ar to nepeetika gimenēs uſtiram. Bads valika par ſemneeka paſtahwigu pawadoni. Viſaugligakajos Franzijas apgalbos nabadſigas ſemneku buhdas un nomozitās ſejas ſpilgti leezinaja par leelo nabadſibu. Ais pahrlēeziga darba un gruhtuma ſhee nelaimigee ſaudeja pat zilweka iſſkatu.

Gewehrojamais rakſteeks Labriuers ſazija wehl XVII. g. f. heigās: „Apluhkojot muhsu laukus, redsam, ka winos kustas dauds rupju, nomozitu radijumu ar fili-bruhnu ahdas krahju, kura pahrklahta ar netihruumeem un nodeguſe no ſaules. Viſi wini it ka eeangufchi ſeme, kuru wini rok un groſa ar nemitigu ſturgalwibu. Wini ari runa, un kad tee pajel galvu uſ augſchu, mehs redsam, ka tee ir — zilwei.”

Augtas kahrtas ſaudis, ſalihdsinot ar ſchēem viſmefchoni-gajeem ſemnekeem, iſſkatijs kā zitas, labakas rasaules radijumi. Wini dſihwoja besdarbiba, weenigas vuhles bij peefatwinates ſmalku uſwefchanos un augſprahrigas maneeres. „Viſas ſchis ſlaiftas dahmas un ſmalkee lungi,” kahds frantschu wehſturneels peefihme, „neprata pat attaifit un aiftaifit durvis. Wineem nebij ſpehka pat pajelt pagali un eement to ugnū. Teem wajadſeja fulaina, kas paſtumtu krehſlu. Wini newareja ne atnahkt, ne iſeet bes pawadoneem. Sulaini teem bij roku un kahju weetā.”

IX.

Dſimtsbuhschanas atzelsčana.

Zilweks ar laiku war peerast pee wiſadeem apſtahkleem; ari ſemneeks paſteetigi neſa ſawu ſmagoo naſtu. Tomehr, laiku pa laikam, pa gaduſimteneem ſakrahjees iſmiſums un ruhgutums auſas uſ ahru. Šahkot ar XII. g. f. ſemneku dumpju Eiropā tik dauds, ka winus wiſus newar uſſkaitit. Bet daſchreis dumpis iſplehtas pa wiſu walſti. 1388. gadā Franzija ſazehlās

ap simts tuhktoschu semneku. Wini ispostija pilis, sadedsinaja dokumentus, kuri apleezinaja muishneku teesibas us semi, un nogalinaja paſchus muishnekuſ.

Diwdesmit gadu wehlak sazehlaſ aifstahwet ſawas teeſibas wiſas Anglijas semneki. Tas notika taiſni tai laikā, kad lendlordeem truhka strahdneku un tee zentas atkal padarit par dſimtslandim semnekuſ. Kuri jau bij atpirkuſchees brihwibā. Milſigi semneku bari, ſem atwalinata ſaldata Natta Tailera wadibas, dewas us Londonu. Wineem iſdewas dabut no karala atlaiſchanas grahmataſ, ar kuzam semneku bari atkal iſklihda pa ſawam fahdſham. Kad fahlaſ semneku „nameerinachana“. Tuhktoscheem dumpineku tika noſoditi un atlaiſchanas grahmataſ atnehmaſ atpakal. Comehr dſimtebuhſchana Anglija wairs newareja eefaknotees.

Zitadas beigas bij leelajam semneku karam, kurſch no 1524.—25. gadam ploſijas pa Deenwidus un Widus Wahajju. Toreiſ wiſur ſemnekuſ breeſnigi ſakahwa un pehz ſchi dumpja, kurſch mafſaja deſmiteem tuhktoschu ſemneku dſihwibas, wine ſtahwoklis kluwa wehl daudſ ſliktaſ.

Ari pee mums Baltija un Kreewijā, ſemneku nemeeri XVI. un XVII. un pat XIX. g. ſ. noteek paſtahwigī, tifai ſinamis, bei kahdeem panahkumeem. Kreewijā daſchi ſemneku dumpji atnehma milfigus aigabalu. Kasals Stenka Rastins ſadumpoja XVII. g. ſ. ſemnekuſ pa wiſu aigabalu ſtarb Wolgu un Oku, lihds pat Rjasanai un Voroneſhai. Wehl leelaku dumyi sazehla ſimts gadu wehlak Žemelka Pugatſchews. Winsch ſtahſtija, ka tas eſot neſen nomiruſchais zars Peteris III. un zaur ſaweem ſuhtneem lika teikt tautai, ka dahnina tai ſemi un brihwibu un atfwabina to no wiſam kona naſlam. Uſiaukumos wehl bij teikts, ka muishneeki nelaujot tam ſemneku atfwabinaſchanu iſwest dſihwe. Tadehk wiſch fauza tautu paſihgā. Eſot Pugatſchewa uſiankumus, ſemneeki it wiſam tigeja un ſazija zits zitam: „Kaut weenu gadini Deems dotu brihwibā padſihwot; par daudſ jau eſam nomoziti.“ Un daudſ tuhktoschi ſteidsas no wiſam malam pee Pugatſchewa. Ne weenreiſ ween wine ſakahwa weſelas ſaldata nodalaſ un eenehma pilſehtas. Daudſ muishneeki tika nogalinati. Ta tas gahja gandrihs diwus gadus. Bet ari ſhoreiſ dumpi ayspeeda. Nu daudſ tuhktoschu ſemneku, to ſtarpa ari pats Pugatſchewa, tika nobendeti ſwehriskā kahrta.

Buhtu nepareisi domat, ka agrako walboscho fchiru starpa nebuhtu bijis neweena, kuri nesaprastu dsimtsbuhfchanas netaisnibu un nejustu lihds semneeku liktenim. Wehl XII. g. f. frantschu juristi mahija, ka „katrai buhtei, kas radita pehz Deewa gihmja, jabuht brihwai”, un fazija, ka dsimtsbuhfchana ir leela netaisniba. Wini mahzibas nepalika bes sekmem: deewijigi zilweli, peem. Ludviks IX., atswabinaja dsimtslaudis, isskaidrodams atlai chanas grahmata, ka semneeki ir muhsu brahli un tadehk tem wajag buht brihweem. Ari starp garidsneeleem widus laikos bij daudsi, kureem tautas liktenis stahweja tuvu pee frds. Wini fludinaja, ka wajagot uslabot semneeki dsihwi sche semes wirfsi, runaja par zilwelu weenlihdsibu un par to, ka wisam semes mantam wajag peederet wiseem kopigi. „Ja mehs wihi esam zehlufchees no weena tehwa un weenas mahtes, no Ahdama un Cewaz, tad, ka lordi drihkf runat un ka wini war peerahdit, ka tee labaki par mums?” — ta fazija jawā sprediķi „trakais mahzitajs” Dschons Bullis, kurš 1381. gadā Anglijas semneeku nemeeroz spehleja leelu lomu.

XVIII. g. f. beigās Francijā un pehz tam zitās semes par semneeleem sahka interesetees ari mahzitee wihri un rakstneeki, kuri nostahjās semneeku puše un sahka karot pret dsimtsbuhfchanu. Wini fauzeeni bij dsirodami tahku pahr dsimteneš robesham, un ari kreewu literaturā atskaneja balsis, kuras ar reebumu runaja par semneeku wehrdsinaschanu. Katrinas II. laikā leelu trokni fazehla Raditschewa grahmata, kura spilgti un droški bij attehloti dsimtsbuhfchanas launumi un nelikumibas, un kur bij norahdits, ka semneeki jaatswabina lihds ar semi. Lik pat besballigi nosodija dsimtsbuhfchanu ari N. J. Nowikows. Un lihds pat semneeku atswabinaschanai labakee kreewu rakstneezibas preeskstahwji, — Puschkins, Gogols, Belinskis, Turgenews, Grigorowitschs, — modinoja fabeedribā lihdsjuhtibu pret semneeleem un reebumu pret dsimtsbuhfchann. Pee mums wiswairak preeskch dsimtsbuhfchanas atzelschanas darijis Garlibs Merkels ar saweem raksteem, attehlodams tajos latweeschu behigo likteni.

Tomehr nešķototees us to, ka attihstitatee zilweli XVIII. g. f. isskaidroja wihi dsimtsbuhfchanas nelikumibu, atzelt to nebij wihi weegli. Austrijas leisars Josefs II. wehl XVIII. g. f. widū

isbewa pawehli, ka semneeli wina walsti jaatlaish brihwā. Bet muischneeli ščo pawehli farehma tilk naidigi, ka Josefa pehznahjejs pasteidīšas to atzelt.

Wispirms dīmītsbuhschana tilka atzelta Francijā nī wīseem laikeem leelajā rewoluzijā 1789. gadā. Schi rewoluzija issludināja par neaisflaramām „zīlwela un pilsona teesības”. Wina isskaidroja, ka „wīsi zīlweli pīedīsimt ar weenadām teesībām” un „wīsa eestahdes, kūras neatīstībā brihwibū un teesību weenlihdībū” ta issludināja par atzeltām. Semneeli jaur tautas pīeekīstahwju ūpulžes pawehlem tika atswabinati no dīmītsbuhschanas un no wīsam nobewam muischneelu labā. Basnījās semes, tāpat ka uš ahrsemem aissbehguscho muischneelu semes tilka atnemīas, isdalitas neleelos gabalos pa 2 — 3 desetinām un pāhrdotas semneekem. Tos semes gabalus, kuri jau agrāk atradās semneelu leeloschanā, atswabināja no wīsam malkschānām.

Kad frantschu karaspēkls sahla eekarot laiminu walsts, tad tur ari nodibinajās jaunā, rewoluzijas laikā issstrahdata kahrtiba un jauni likumi, un dīmītsbuhschana iſſuda. Tā wina tilka iſnihžingā Reinas apgalbos, Schweizē un Italiā.

Tā tad dīmītsbuhschanas atzelschanai pamats jau bij līkts XVIII. g. ř., un XIX. g. ř. ahrsemes ta teik wīsur atzelta. Ari Baltijā rakstīki dīmītsbuhschani atzehla XIX. g. ř. sahlu mā (Kursemē 1818. g., Widzeme gadu wehla), bet patesībā ta pastahweja līkdī 1861. g., kad wižpahrigi Kreevijā heidsīš dīmītsbuhschana. Muischneeli gan pretojās schahdai pāhrmainai, bet walsts newareja uš wineem klausīties. Jo tahlač, jo ūkaidrač bij redsams, ka dīmītsbuhschana wīsal walstij ir tikai par postu. Walsts wara pate ūjuta wīnas kaitigumu, jo redseja, ka semes ar brihwā semneelu kahrtu ir daudz bagatakas, un tā tad ari warenakas.

Sewastopoles karš 1856. g. ūkaidri peerahdija, aik neisdewiga ir pīeekīsh walsts dīmītsbuhschana. Wina trāzeja ruhpneezības attīstību, jo wehrdinatās tautas darbam ūkmes bij mājas, tauta bij nabadsīga un tadehk nešpehja ari patehret dauds pretschu. Un ruhpneezības rāšojumu galwenais nonehmejs ir — tauta. Tadehk ari ruhpneeli wehlejās, lai dīmītsbuhschana tilku atzelta. Sinamīs, ari tahkredīfigalee muischneeli redseja,

ka lihdsschinezja saimneekofschanas kahrtiba naw nemas teem isde-wiga. Wini nowehroja, ka zitas walstis brihwais semneeks strahdaja dauds felmigak neka dsimtszilwets. Bij peerahdits, ta brihwis zilwets Anglijā deenā noplauj tilpat dauds, jik 2 waj pat 3 kreewu dsimtszilwets. Dsimtslaudis eewahza no ruseem trešho graudu, kamehr brihwes semneeki astoto un dewito; tūpat ari ziti sehjumi auga dauds labak us laukeem, kurus apstrahdaja ar brihwu darba spēhku. — Beidsot, dsimtsbuhschanas atzel-schanu arween neatlaidigaki peeprasija pašči semneeki. Nemeeri wim starpa nelad nebeidsas un darija waldibai leelas ruhpes.

Wifs tas kopā neisbehgami noweda pee dsimtsbuhschanas fabrukschanas. Muhsu laikos Eiropas walstis semneeki it wisur baula tas paščas teesības, ko zitas schķiras. Sinams, tas wehl nenosihme, ta tagad teem klahjas labi. Wehl tagad semneeki kotti zeesch, sevishki aij semes truhkuma, jo daudsas semes, ka ari pee mums Baltijā, atzelot dsimtsbuhschanu, semneekem atnehma semi un teem wina bij jaatpehrk no mujschneekem. Bes tam ir nahluschi klaht wehl daudsi tahdi gruhtumi, kurus tee agrak nepasina. Bet par teem schoreijs nerunasim.

Beigu wahrdz.

Tahda ihsumā ir darba lauschn wehsture. Truhkums bij tas, kas radija darba laudis, atdalija tos no fabeedribas augsta-kam schķiram un nodewa winus to warā. Truhkums darba laudis naw atstahjis lihds pat muhsu deenam wifa garajā wehstures gaitā. Kā kara, ta meera laikos wini nesa us faweeem plezeem wifas gruhtibas; brukineeki kaxodami išpostija winu laukus; ari tad teem bij jazeesch, kad kungs sahka pats nodar-botees ar saimneebu. Ruhpneežibas attihstiba ari darba laudim bij par postu, jo tad darbnižas eerihlofchana malfaja tik dahrgi, ka to shķee amatneeki newareja eerihlot. Walstis waras pee-augschana usšrahwa darba laudim jaunas nastas. Ta wini dsihwoja no gada gadā un nesa us faweeem plezeem wifu zilwezes attihstibu un ar faweeem fweedreem un ašnīm samalkaja zilwezes felmes un kluhdas.

Tikai XIX. g. ū. darba laudim usausa labakas dsihwes rihts. Līlums teem peeschķiha weenadas teesības ar teem, kuri agrak

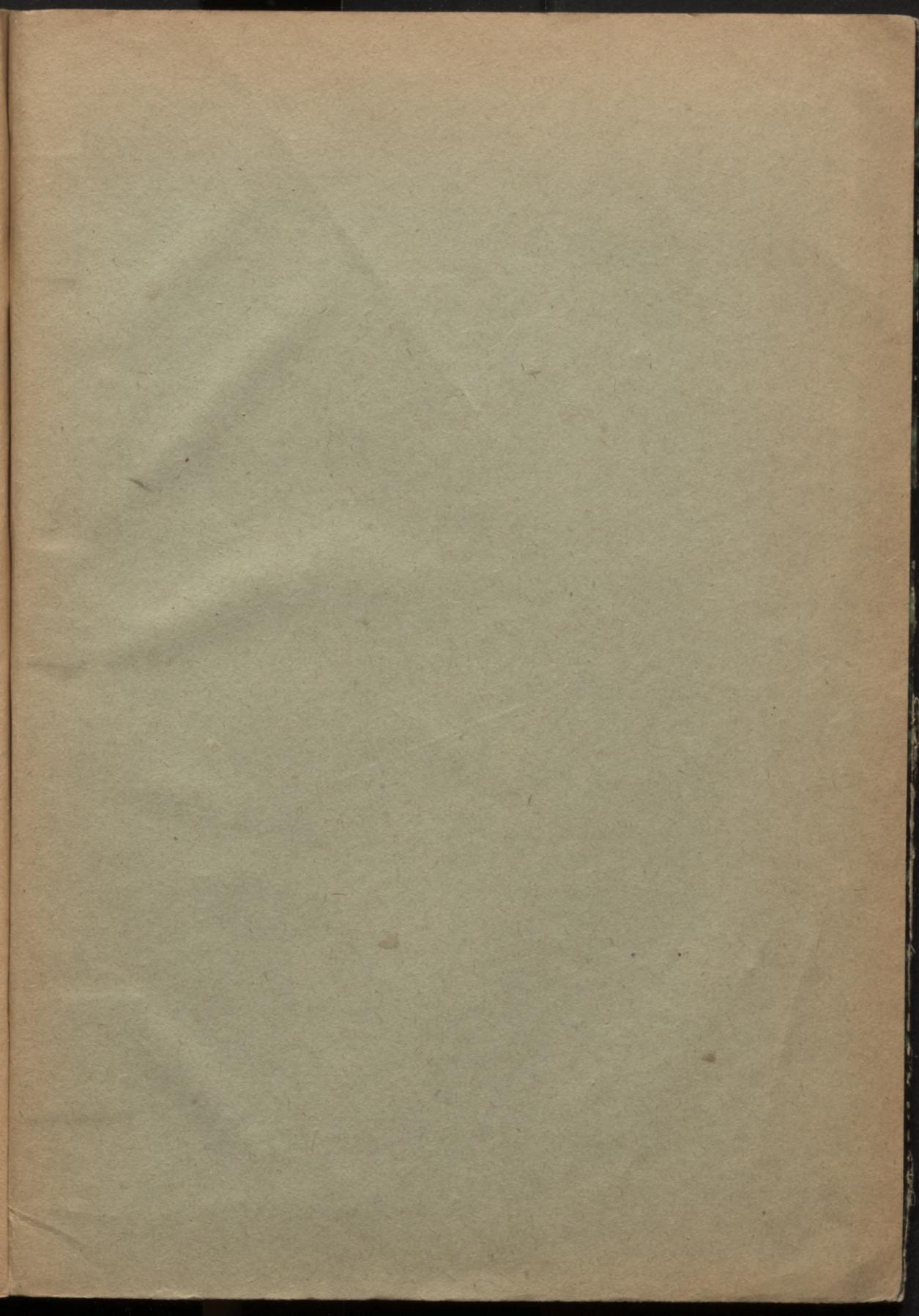
stahweja augštu pār̄i wineem. Darba lāndis nu wareja eeguht isglihtibū un sahla apsinigi un saprahtigi raudsitees uſ wiſu, kas notila wian aplahrtne. Lihds ar to tee drihksteja remt dalibū ari walsts politiskā dīhwē, pee likumu ifstrahdaschanas un isdofchanas. Zaur to nu wini paschi wareja stahtees pee sawa liktena uslabosfchanas. Schahda zelā kulturas walstis ir jan dauds kas ūsneegts. To redsot, gribas tījet, ka naw wairš tāhlu tas laiks, kad zilweku nabadsiba buhš uſwareta un darbs wairš nebuhs zilwekam par ūmagu flogu.

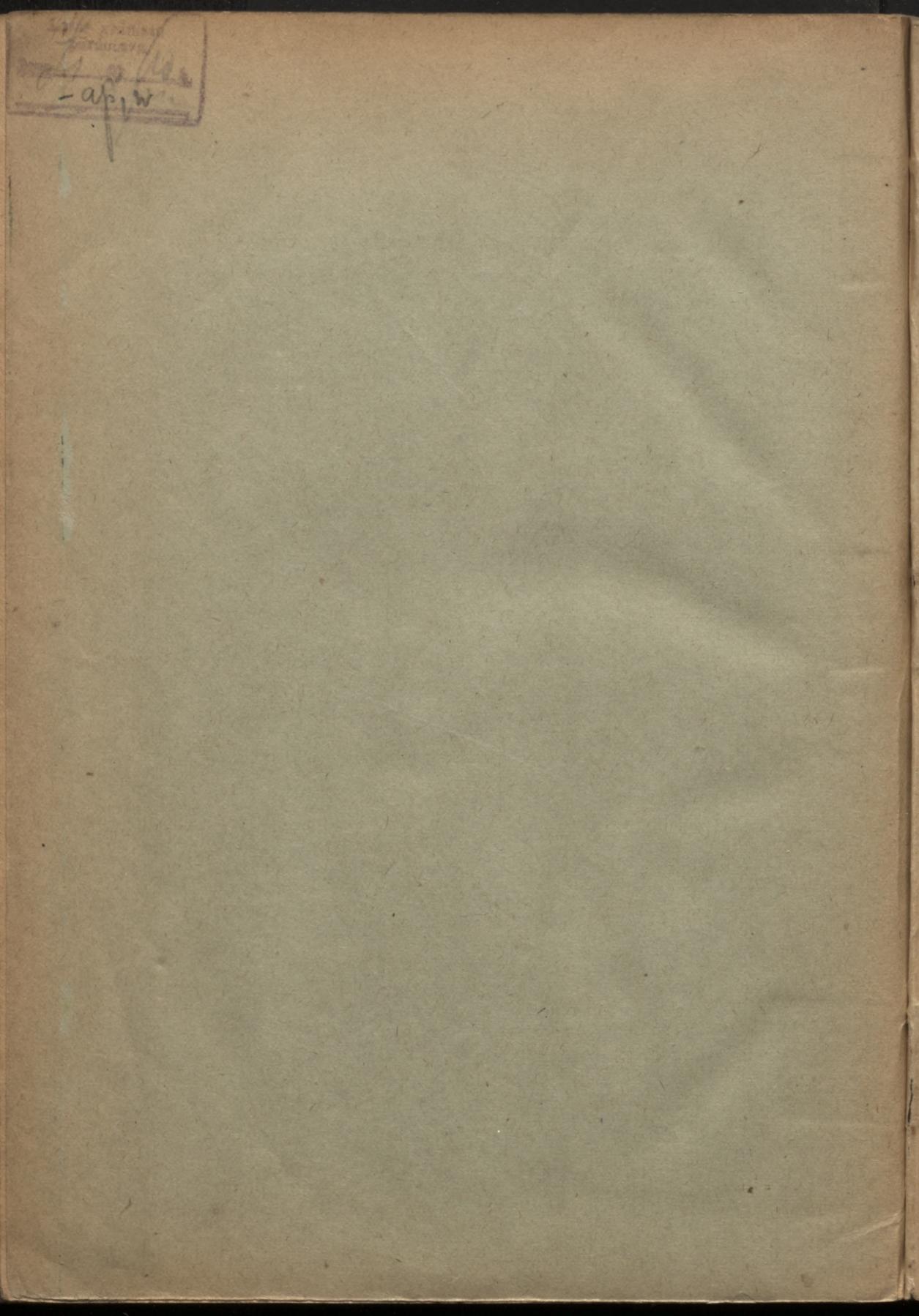

S a t u r s.

	Sapp.
Gewabs	5
Gilweka lopdsihwes sahkumā	6
Werdsiba un tas iszelschanas	10
Bagatee un nabagee	20
Sabeedribas semakas un angstakas schikras	27
Dsimtsbuhshana un dsimtslandis	30
Pilsehtu un amatneezibas nobibinaschanas	35
Manufakturu un fabriku iszelschanas	45
Dsimtsgilweku tahlaakis listenis	48
Dsimtsbuhshanas atzelshana	54
Beigu wahrds	58

L R60.907

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309045278